

BIBLIOTEKA

E

RSH 32
7 76

SHTETIT

GJIROKASTËR

endera dhe plage

nashov. jorzaci

noyeje

NASHO V.
JORCAQI

ËNDËRA
DHE
PLAGË

NOVELLË

LIBRI DOTTORAT - NASHO V. JORCAQI
TIRAZHI 1981

Ç'të bënim? fushën jashtë ruanin!
Ç'të bënim? brënda qemë mbyllur!
Ç'të bënim? rruga ishte zënë!
Ç'të bënim? fshati kishte ikur!
Ç'të bënim? ishim të uritur!
Ç'të bënim? qemë të plagosur!
Ç'të bënim? nata kishte rënë!
Ç'të bënim? ne u dashuruam!

Sipas Pol Eluar-it

Një

«... Ditë për ditë derdhej gjak. Lutja
e rinisë ngeli rrugëve të luftës...»

jo natë e shkurtë maji i bëhej
Ramizit sikur nuk do të mba-
ronte kurrë. Errësira ngado i
verbonte sytë. Hënë s'kishte.
Qielli vërtet ishte me yje, po
drita e tyre e largët nuk arrinte
deri tek ai. Partizani priste tërë
ankth të gdhinte. Dhimbja e hidhur e plagës ja
kish dëbuar gjumin. Ai rrinte shtrirë në kurriz, i
anuar pak majtas, me duar të lidhura në zverk.
Rrinte ashtu, pa lëvizur, me vështrimin mbër-
thyer lart në çatinë e vjetër. Sytë e lodhur herë
i visheshin, herë i vagëlloheshin e herë i ndjente
se i kish të hapur. Dremiste ashtu gjysmë i rën-
duar nga ndonjë mendim, gjysmë i tërhequr pas
hijeve vegime. Një kllapi e lehtë i kish mpirë
trupin dhe ja kish hutuar fare vetëdijën. Aty flin-
te me sy hapur, aty e ndjente se ishte zgjuar. I

bëhej si të qe shtrirë mbi një gur mulliri që lëvizte e qëndronte me një ritëm të çuditshëm. Sa kohë që guri vërtitej, atë e merrte menjëherë gjumi dhe atëhere këpuste çdo lidhje me botën për-qark; po kur guri qëndronte ai zgjohej dhe me mundim të madh vinte në vete. Topitja e gjumit e linte ngadalë dhe ai me zor niste e kuptonte se ku gjendej. Atëhere donte të ngrihej ndenjurr, po nuk ngrihej dot. Të gjitha fuqitë e kishin lënë. Ndjente se plaga në kofshën e djathtë e kishte vënë poshtë dhe po e mundonte pa mëshirë.

Në të thyer të natës, kllapia e lëshoi. Dhimbja, që deri atë kohë i kish cfillitur tërë trupin, erdh e i mbeti vetëm tek plaga. Partizani tundi kokën, si të desh të dëbonte ndonjë ëndër të ligë dhe çakarit sytë në errësirë. Errësira sikur po zvarrisej ngadalë, ashtu si zvarriset mjegulla në hon. Këtë ai nuk e shihte, por e ndjente, siç ndjente tani, pas gjithë asaj që hoqi, se edhe gjymtyrët i kish të tijat. Po prapë i bëhej një dyzim i vetes. Asnjëherë s'i qe dukur trupi kaq i huaj, kaq i rëndë, kaq i tepërt. Vetëm mendimet s'e kishin braktisur. Ato prapë kishin mbe-tur të tijat, të afërta e të dashura. Pra, ishte ai dhe trupi i tij lënë në atë guvë të errët. Të ish vërtet kështu?! Ramizi e mblodhi veten. Vuri duart në tokë dhe bëri të ngrihej. Oh... Gati sa nuk u zalis: u luhat disa herë majtas e djathtas, derisa pështeti dorën pas një trau. Mezi u ngrit ndenjurr. Koka i gumzhinte si zgjua bletësh. Trupi i qe kthyer në një barrë që e shtypte pa mëshirë. Tashti ai luftonte më shumë me veten, se sa me errësirën.

Rrinte ashtu i turbulluar dhe pa mënd, thua se e kishin rrahur dhe e kishin hedhur në ndonjë pus. Ju desh kohë derisa të merrte veten dhe të kuptonte se ku ishte. Me sy të çapluar, zuri të vështrojë përçark. Sytë i kishin mbetur tamam. Ata mund t'i urdhëronte! Po a shquante gjë në të vërtetë? Errësira prapë e hutonte dhe e cfilliste. Në atë perde të errët, plasat dhe vrimat e çatisë se si i faniteshin ashtu Ramizit në kokë! Herë i ngjanin si sy kukuvajke, herë si yje që feksnin larg. Binarët dhe trarët mbi tavan, të ngatërruar me njeri tjetrin, shndërroheshin në sytë e partizanit të plagosur në qenie të gjalla. Sadoqë përpiqej dhe mundonte shqisat, ai s'arrinte dot t'i shquante: ç'ishin ato hie aty që merrnin trajta fantastike? Mos ishin trima nga të kohëve të kaluara që rrinin e ruanin partizanët e sëmurë, apo qenie nga ato të përrallave, që hiqnin valle të heshtura aty përreth tyre, apo shokët e batalionit që kishin ardhur në ndihmë?!

Ramizi shqyente sytë në errësirë, por mundim i kotë! Hiet silleshin e përsilleshin aty përpara tij dhe ai s'ishte në gjëndje as t'i qaste, as t'i dëbonte.

Partizani u përpoq sërish ta mblidhte veten. Po mendimet i rrëshqisnin dhe s'i kapte dot. Ai makth që e kish cilitur tërë natën, i binte prapë në qafë. Ngeli kështu për një kohë, pa i dhënë udhë vetes...

— Ehh!

Rënkimi që i thekshëm e i thellë. Ai jehoi në veshët e Ramizit si një zë që doli nga fundi i dheut. Në fillim nuk e shquajti dot. I kujt ish

ai rënkim, i tij apo i asaj? Pas pak, rënkimi u përsëdyt. Atëhere e kuptoi. Shkundi kokën, fërkoj sytë që i xixëlluan sa i hapi, dhe vështroi përpara. Errësira tani qe tërhequr fare dhe një dritë bardhëllore hynte përmes plasave të çatisë. Tavani, ku ai kishte kaluar natën, zgjatej tashti përpara tij si një koridor i ngushtë. Aty këtu binarët dhe trarët kryqëzoheshin me njeri tjetrin. Vetëm një binar i hollë e ndante atë nga Kristina, shoqja e tij e plagosur. Ajo qëndronte në atë mënyrë, siç e kish lënë ai disa orë më parë: e mbledhur galuç në mes të tavanit, e mbuluar me xhaketën e tij të madhe, me gërshetat e zeza të mbetura jashtë, me këmbë të fshehura nën një palë pantallona ushtarake. Ramizi futi kokën poshtë binarit, që ishte kufiri i tyre, dhe iu afrua të sëmurës. E plagosura lëvizti dhe xhaketa i rrëshqiti prapa kurrizit. Ai nuk deshi ta shqetësonte. U pështet pas një trari dhe zuri ta sodiste që andej. Vallë si e ndjente veten tani Kristina? Ramizi kish hequr shumë gjersa ja kish ndaluar gjakun. Ndaj ai e vështronte tani me kujdes dhe i bëhej se atë kohë diçka i sëmbonte në gjoks. Ku i kish vajtur gjithë ajo hieshi e ai shëndet brënda një nate? Apo mos e kish fajin sytë e tij të lodhur nga pagjumësia? Prapë nuk i besohej dhe bënte çudi: sa qe zverdhur dhe ligur e shkreta vajzë! Qepallat dhe lama e syve i qenë nxirë si t'ja kish nxirë errësira e natës. Po ajo fytyrë ashtu, me buzë të zbeta, të puthitura fort, me ato vetulla të mbledhura rrëzë hundës? Ku i kishte gropëzat e hieshme të faqeve? Çdo trajtë e fytyrës së saj rrëfente për dhimbje dhe lodhje. Ramizi rrinte e shikonte dhe sërish bënte çudi:

sa qe zverdhur dhe ligur e shkreta vajzë! Mos
kjo që shihte ishte ndonjë lajthitje e çastit?

— Eëh... eëh...

Ajo u koll fort disa herë dhe gjoksi iu hodh
përpjetë nga zori. Ramizit menjëherë i pikoi në
zemër. Mendimet iu këputën në mes. Ai u afrua
dhe me druajtje u përkul mbi të.

— Kristinë, ç'ke?

Zëri i vet sepse i gjëmoi Ramizit në vesh.
Ajo lëvizi buzët si foshnja në gjumë, po s'tha
asnjë fjalë. Ai i kaloi dorën nëpër ball dhe ndjeu
t'i digjeshin mollëzat e gishtave. Një mendim i
rëndë e shqetësoi pa masë partizanin. E nxehta
për të plagosurën s'ishte shenjë e mirë! Ky men-
dim e solli në vete menjëherë. Zbërtheu mëngën e
këmishës së tij, grisi një copë nga ajo, e lagu me
ujë të pagures dhe ngadalë e me kujdes ja vuri
mbi ballë. Ajo përnjëherë u drodh dhe shtrëm-
bëroi fytyrën. Po ai nuk ja hoqi. Këtë gjë e për-
sëriti disa herë me radhë. Dhe vetëm kur rrezet
e para të diellit hynë në tavan, atij i erdhi zëmra
në vënd: fytyra e saj tani dukej e qetë, rrudhat i
genë rralluar!

Ramizin e sulmuan sërish mendimet e para:
a thua kjo të ishte vërtetë Kristina, ajo partiza-
nia e bukur e batalionit të tretë? Atë çast, në ko-
kën e lodhur e të hutuar të Ramizit faniteshin
dy fytyra të saj: njera ishte ajo që shihte, një
fytyrë me tipare të zvogëluara, të zverdhura,
thuajse pa jetë, me ato gërshetat e trasha që i
rrinin mbledhur mbi kokë si kurorë e zezë dhe i
jepnin një pamje të rëndë, kurse tjetra, (kujtesa
atë s'e gënjente), ishte fytyra e saj e vërtetë, me
atë ballë të pastër, me ata sy të mëdhenj plot

dritë e gaz, që atij i dukeshin sikur shkëlqenin nga larg, me ato gropëzat e faqeve që i jepnin fytyrës së saj një pamje të qeshur e të hijshme, me...

— Hiqma... — zëri u dëgjua i zvargur e i drithëruar. Ramizi ja hoqi leckën e lagur nga balli, po mëndjen e kishte gjetkë: zëri i saj të qe ky, ai zë që buçiste aq fort dje në përpjekje me gjermanët?

— Kristinë, si je?

Këtë pyetje ai e shqiptoi ultazi, si të kish frikë se mos e shqetësonte me kujdesin e tij. Ajo nuk iu përgjegj menjëherë. Ky çast për Ramizin qe shumë i rëndë. Mos nuk e dëgjoi, apo ishte aq e ligështuar sa nuk arrinte dot t'i përgjigjej? E sëmura u përcuall disa herë dhe pastaj, pa i ngritur qepallat, me zë gati të shuar, tha:

— Mirë... jaam...

Ramizi mori frymë thellë dhe fytyra pak nga pak i ndriti nga një gaz i brëndëshëm. Gjithë ai mundim nuk i kish shkuar kot! Kur ja, prapë, ajo pëshpëriti me një fije zëri:

— Ku jemi këtu?

Ai nguroi një çast: si t'ja shpiegonte këtë të sëmurës me dy fjalë?

— Jemi mbi një tavan...

Partizani u mundua të buzëqeshë, sadoqë ajo i kish sytë mbyllur.

— Ku?

Ajo për herë të parë hapi sytë.

— Mbi tavanin e një shkolle fshati!

Këto fjalë ai i tha si me ngut dhe nuk e çoi më gjatë shpiegimin. Vështrimi i saj, që i erdhi papritur, diç e turbulloi. Ajo e shikonte me mi-

ratim e kureshtje, por ai i shmangej kësaj. Mirë
thonë që sytë njeriut i humbasin të fundit. Nje-
riu fiket i tëri, po ata mbeten edhe për pak ko-
hë. Këtë mendim, që Ramizit i kaloi nëpër kokë
vetëtimthi, ja zgjuan sytë e saj të zes e të lëngë-
zuar. Lodhja dhe vija mavi për anash nuk e
kishin prekur bukurinë e syve të saj. Sytë e par-
tizanes kishin atë shkëlqim të vetëtitur që merr
ujët e burimeve kur bie drita e parë e mëngjezit.
Nuk dinte ç'ti thoshte vetes: a qenë lot ata, apo
i kishte ashtu vet-vetiu?! Ç'sy ishin ata ashtu!
Vetëm tani ai e besoi me gjithë mend se ajo ishte
Kristina, partizania e bukur e batalionit të tretë!

Në fytyrën e saj rrëzëlliti një buzëqeshje e
zbetë që i lëvizte nga buzët tek sytë.

— Po si ndodhi kjo?

Ramizi nuk iu përgjegj menjëherë. U lar-
gua ca nga e sëmura, sa shpiu pak trupin.

— Një aventurë e tërë, Kristinë...

— Si?

— Është histori e gjatë...

Ai desh të vazhdonte më tej, po i mbeti fjala
në gojë. Pa dashur e lëndoi plagën keq. Ajo i
kishte pulitur sytë atë çast dhe nuk e vuri re.

— Unë s'mbaj mënd gjë!

Ai e bëri buzën e poshtme gjak dhe nuk e
lëshoi veten.

— Po si ndodhi, vërtet?

Kristinës nuk i pritej derisa ai të fillonte.

— Ndodhi fare pa pritur. Kur ti u plagose
dhe humbe ndjenjat, komandanti më urdhëroi të
të tërhiqja nga vija e zjarrit...

Ndërsa ai zuri të tregojë, Kristinës iu kuj-
tuan me radhë gjithsa kishin ngjarë para se të
plagosej...

...Urdhërin e kishin marrë që në darkë. Do të goditnin një autokollonë që vinte nga Greqia. Këtë aksion do ta kryenin partizanët e batalionit të tretë. Një natë përpara, atyre u kishin shkjaruar detyrën. Detyra nuk ishte e zakonshme. Prandaj edhe Kristina gjithë atë natë pothuaj nuk kish fjetur. Nuk i thoshin shaka. Ishte beteja e saj e parë!

Të nesërmen qenë nisur me yje për të dalë në xhade. Nuk kish aguar akoma, kur mbritën në vëndin e caktuar. Vëndi që zunë, shtrihej në dy shpate kodrinash. Xhadeja gjarpëronte në mes si shtrat lumi. Pa humbur kohë, partizanët qenë ndarë nëpër pozicione. Kristinën komandanti e kish vendosur pas një shkëmbi të madh. Ky shkëmb ishte kufiri në mes kompanisë së saj dhe kompanisë së dytë. Përbri ajo kishte pozicionin e Ramizit. Atë ditë u kishin caktuar të dyve një detyrë të përbashkët. Do të qëllonin pararojën e autokollonës. Kjo do të jepte shenjën e goditjes së përgjithëshme. Shenja që një bombë e tri të shtëna pushke. Të shtënat do t'i bënte Kristina. Detyrë e rëndë! Po nuk ishte vetëm. Ishte me Ramizin. Kjo i kish dhënë zemër partizanes së re.

Kishin pritur më shumë se sa duhej. Autokollona që vonuar. Qe dukur vetëm aty nga dreka. Dhe këtë sikur ta kish bërë për inat të Kristinës. Sepse të presësh në të tilla raste, është më e rëndë se sa të luftosh. Megjithatë, ajo nuk e kish dhënë veten. Kish luftuar me druajtjen, me frikën. Po, me frikën. Këtë gjë ajo s'e mohon. Ishte hera e parë!

Kristina e kish vënë re që larg armikun.

Autokollona dukej pothuajse e tëra. Ajo rrëshqiste nëpër xhade, duke u spërdredhur si një bollë e zezë gjigande. Sa më shumë afrohej, aq më tepër ushtonin kodrat përreth nga rrapëllima e motorave. Mbi të gjitha dëgjohej zhaurima e tanksave. Zhurma i bëhej në vesh partizanes si të thyheshin qiejtë copë. Pa dashur, ajo mbylli veshët me duar. Ramizi e vuri re dhe buzëqeshi. Hoqi dylbitë nga qafa dhe ja dha. Ajo i shtërngoi pas syve dhe zuri të shikojë përtej. Në krye printe një maqinë e hapur. Maqina ishte mbushur me ushtarë që rrinin më këmbë. Përpara, mbi kabinën e shoferit, nxinte një mitroloz. Kristina i hoqi dylbitë menjëherë. As ajo s'e kuptoi pse e bëri këtë. Pa dashur, uli kokën dhe krrusi trupin. Ndofta u tremb. Ndofta pandehi se humbi kohë. Po ai qe vetëm një çast. Vetëm një të marrur fryme. Veç në atë çast, ajo e pa armikun të gjallë, fare pranë vetes. E pa ashtu, siç ishte: të egër, të shëmtuar, të armatosur me hekur deri në dhëmbë.

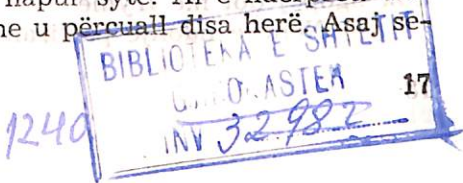
Kur maqinat u afruan, ajo mbylli sytë. Ndjente se dikush i kish vënë thonjtë në grykë. Për një çast nuk mori frymë. U bë krejt e shastisur. U mpi si t'i qenë sulur një tufë grerëzash. Po kjo kish ndodhur në fillim fare. Ramizi e kuptoi gjëndjen e saj. Dhe i dha kurajë. Kurajo si partizan i vjetër e i stërvitur në këto punë. Ndërkaq ajo e mori veten. Solli ndër mënd shumë gjëra dhe sikur u përtëri. I erdhën forca. Forca për ta parë armikun në sy. Forca për të shtrënguar armën. Forca për t'u ndeshur me vdekjen. Ëndëra e ligë u mposht më në fund. Atë kohë, autokollona kish hyrë e gjitha në kurthin

partizan. Ajo ndiqte me sy tani Ramizin. Ai vështronte gjithnjë përpara. Sytë sa nuk i lëshonin xixa. Vetullat e buzët i qenë varur kular. Një damar i kaltëryer i rrihte me hov në gushë. Kish ardhur çasti vendimtar. Partizanët të strukur në pozicione prisnin. Këtë e kuptoi menjëherë Kristina. U dëgjua urdhëri i komandantit. Atëhere ajo s'pritti më. Gjaku i vërshoi në kokë. Shtrëngoï pushkën dhe shtiu tri herë. Sakaq dëgjoi krismat. Vërtet ishin të sajat?! Pastaj bomba e Ramizit. Fill pas kësaj nisi beteja. Zjarri partizan u derdh me furi nga të gjitha anët. Diellin atë çast e mbuloi tymi i predhave dhe pluhuri i tokës. Kristina vuri re se tërë ai vargua çeliku i motorizuar qëndroi në vënd. Këtë ajo e pa mirë, sidomos kur plasën minat që kishin vënë në rrujë. Po më mirë akoma pa gjermanët që hidheshin të lemerisur nga maqinat. Dëgjoi zëra, thirrje e klithma të egra. Ata u shpërndanë si një kope bagëtish kur bie rrufeja. Nga të katër anët shungullonin bombat, kërkëllitnin mitrolozat, fishkëllonin plumbat e pushkëve, jehonte zhurma e maqinave. Kristina qëllonte pareshtur, fshehur pas shkëmbit. Nuk kish kohë as të përçillet. Nuk i vinte veshin as këshillës së Ramizit që i thoshte herë pas here: «Mos ja zbulo trupin armikut». I dukej sikur kishte përpara një kope egërsirash. Asgjë s'i bënte më përshtypje. As fishkët që i fishkullonin në vesh. As zjarri i maqinave që kish marrë qiellin. As tymi që po përhapej kudo. As era e athët e barutit të djegur që i mbyti hundët. Ajo qëllonte, thërriste... é ndjente veten tamam partizane... Ishte ballë për ballë me armiqtë. Dhe luftonte, luftonte si gjithë

të tjerët... Kështu hyri Kristina në betejën e parë. Dhe mjafton të hysh. Pastaj ajo të merr me vete. Partizanët u hodhën në sulm. Po Kristina nuk mundi të shkonte bashkë me ta. Papritur ndjeu një dhimbje të tmershme në shpatullën e majtë. Dhe, kundër dëshirës, u rrëxua. E mbyti gjaku. Sytë iu errën. Ndjeu që e ngriti dikush. Vetëm kaq. Se ç'ndodhi më pas, Kristina nuk di asgjë...

— Në fillim i kundërshtova komandantit, — vazhdoi të tregonte Ramizi. — Doja të luftoja gjer në fund. Më ishte ndezur gjaku dhe, kur të ndizet gjaku, s'e mban dot veten. Po ti e njeh komandantin tonë! Ai i ka fjalët të pakta. M'u desh të zbatoj urdhërin. Rrëshqita barkas dhe t'u afrova. Kur të pashë ashtu të shtrirë e të gjakosur pas atij shkëmbi, m'u dhimbse. E kuptova menjëherë se ai kishte të drejtë. Të mora në kurriz, dhe, zvarrë zvarrë, zura të largohesha nga vija e zjarrit. Kur pandeha se e kishim kaluar rrezikun, papritur më kapi një plumb qorr në kofshë. Nga inati hëngra veten me dhëmbë. Po nuk u dhashë, vazhdova tërheqjen, pa u thënë gjë shokëve. Në fillim vëndi na ndihmoi, se vinte tatëpjetë dhe e pata lehtë të të mbaja. Po pastaj toka ishte e dystë dhe m'u desh të të marr në krahë. Më mbyti gjaku, gjaku yt dhe i imi, po s'kisha ç'të bëja. Sa më shumë kalonte koha, aq më tepër më rëndoheshe trupi yt. S'më linte rehat edhe plaga ime. Po ç'të bëja? Kur arrita gjer në një farë vëndi, qëndrova Mora ca bar fushë dhe ta vura mbi kurriz që të ndalej gjaku...

Kristina kish hapur sytë. Ai e ndërpreu tregimin një hop edhe u përcuall disa herë. Asaj s'e

pse iu dukën nofullat e tij më të mëdha se ç'i kish.
— Më mundoi shumë një gardh, më besdisnin shkurret, — vijonte ai me një zë të lodhur. — Kisha edhe armët me vete, që peshonin një djall e gjysëm. Pastaj edhe plaga sa vinte e më ftohej. Shtyhesha me shpirt ndër dhëmbë. Kur mbritëm buzë fshatit që jemi tashti, aty s'munda më. Të lëshova në lëndinë dhe u shtriva të marr veten...

Ramizi qëndroi prapë dhe nxori një psherëtimë të rëndë. Ajo që tërhequr pas tregimit dhe nuk vinte re se ç'po i ndodhte shokut të saj. Sytë herë i hapte përgjysmë, herë i mbyllte.

— Po pastaj?

— Pastaj... shyqyr takuam... një plakë. — Ai tashti bënte pauza dhe përpiquej të mos e lëshonte veten. — Kishte dalë... të merrte... kalin... Ta merrte... se lufta që... bëhej në xhade... Unë s'e pandeha... Ajo u tremb... Po pastaj... na njohu... Të vumë ty sipër... kalit, pastaj... erdhëm në fshat... erdhëm... ja këtu... Ëë, pastaj... plakës i vajti mëndja... po, i vajti mirë... në kasolle mund të... na gjenin... — Tani ai gati sa s'i rrokëzonte fjalët. — Pastaj... u ngjitëm... në... tavan... Na... ngjiti ajo... , plaka... se ku gjeti një shkallë.

— Po cila është ajo grua? — e pyeti Kristina që dbnte të dinte atë çast çdo gjë.

Ai mbështeti mjekrën në gjoks, po ajo nuk e pa.

— Një grua... nga... fshati. — Fjalët e tij tani dilnin si psherëtimë. Sytë i koteshin dhe nuk ngopej dot me frymë

— Nënë e ndonjë partizani, ëë?

— Mbase... — Ai desh të thotë më shumë, po atë çast iu bë sikur i qe sosur zëri.

— Do të jetë e jona... sigurisht.

Ajo vazhdonte të pyeste pa të keq, me një zë të dhëmbshur:

— Po shokët si do jenë ndarë?

Ramizi s'mundi të përgjigjej menjëherë: qiellëza i qe tharë dhe i digjte. Në vënd të tij, u përgjigj ajo gjithë duf:

— Autokollona do t'i ketë lënë kockat në xhade!

Ra një heshtje e rëndë. Po ndërsa fytyra e tij qe zverdhur dhe mvrejtur, Kristina qe çelur pak.

— Ç'do të bëjmë, Ramiz?

Ai mblodhi forcat e fundit që i kishin mbetur dhe, si të shkëpuste një pjesë nga vetja, nxori vetëm një fjalë:

— Doo prresim...

— Këtu do presim?

— Eëë...

Ramizi lëshoi një tingull të trubullt, si të kish gojën të mbushur plot me ujë. Ajo prapë s'po i binte më të. Por ai s'ishte hiç mirë. Ndjehte se gjuha dhe buzët i qenë ntrashur. Zëri i vinte deri tek qiellëza dhe aty i shuhej. Një dorë e padukëshme çeliku sikur ja shtërngonte pa mëshirë trupin e sidomos kockat. Kokën s'e kish-te të tijën. Veshët i bumbullonin dhe i buçisnin. Muskujt e fytyrës i dridheshin papushim. Sytë i qenë mbyllur si t'ja kishin kolisur me zamkë.

— Ramiz!

— ...

— Ramiz!

Prapë heshtje! Ajo ngriti qepallat dhe u drodh menjëherë. Ç'po shihte ashtu? Ramizi po flinte ndenjor: koka i qe rrëzuar në gjoks dhe flokët i kishin rënë mbi ballë. Ajo shqeu sytë dhe klithi e lebetitur:

— Ramiz, ç'ke kështu?

Pa mbaruar mirë fjalën Kristina, ai menjëherë u rrëzua si ajo pema që e presin në rrëzë. Për pak sa nuk ra mbi të. Ra në një togë bari me gjoks. Ajo u drodh e tëra. Provoi të ngrihej, po nuk ishte kollaj. Atëhere luftoi me ato forca që i kishin mbetur. Luftoi me veten, me dobësinë dhe dhimbjen. Mezi u çua përgjysmë dhe iu qas shokut. Një rreze dielli që hynte nga një e çarë e tavanit, hodhi një dritë të qartë në fytyrën e partizanit. Ajo vuri re ballin e tij të djersitur. Buzët e zhuritura, fytyrën e reshkur të bërë meit. Ishte i parruar, me nofulla pak të dala, me mustaqe të zeza, që i mbulonin buzën e sipërme. E gjithë kjo pamje e pikëlloi vajzën në zemër. Mendoi vetëm një gjë: ai qe munduar shumë për ta mbajtur veten. Po ajo nga t'ja fillonte? Ja ngriti me kujdes kokën që i kishte rënë gati për tokë dhe i vuri nën të gjerdanin e fishekëve. Pasaj i preku fytyrën, i rregulloi flokët dhe zuri ta vështronte e hutuar, pa ditur ç'të bënte.

— Ramiz, ç'pate vëlla?

Ai kërveshi fytyrën, po s'foli. Ajo dëgjoji frymëmarrjen e tij të vështirë dhe u tremb. Diçka e shtërngoi në gjoks.

«Unë e kam fajin... — arësyetoi ajo aty për aty me vehte. — Për mua ai ngeli tërë natën pa gjumë... Dhe unë budallaqja s'u kujtova fare...»

Ai qëndronte i shtrirë para saj, gati pa ndje-

nja, me pantallonat qillota të gjakosura, me këmishë të shkyer. Cirkat e gjakut tani të tharë, të përhapura nëpër rrobat e tij, e ngatëronin vajzën. Ajo nuk e dinte se në ç'vënd qe plagosur ai. Përkulte trupin mbi të dhe hetonte nga afër. E prekte lehtë me gishtërinj, si të qe e verbër. Vetëm gjaku që kish rënë përtokë e bëri ta pikasë vëndin e plagës. Lecka me të cilën kish lidhur vëndin e plagosur, qe mbledhur shuk në kofshën e tij të djathtë. Ajo kafshoi buzën e poshtme dhe rrudhi sytë. Vështronte plagën dhe s'dinte nga t'ja fillonte. Rrinte si e shastisur, me fytyrë të çoroditur, e pikëlluar, si t'i qe hapur edhe një plagë tjetër në trup.

— Ramiz!

Kjo thirrje asaj pothuajse i shpëtoi, i doli vetvetiu, siç u del zakonisht njerëzve shprehja «O zot», kur gjenden ngushtë e s'dinë ç'të bëjnë. Po ajo zotin nuk e besonte dhe s'kish pse t'i drejtohej atij.

Ai rënkoj mbyturazi dhe buzët i vërshëllyen.

Kristina i vuri dorën në ballë dhe zuri ta fërkojë lehtë e lehtë. Frymëmarrja e tij e rëndë i kumbonte në vesh. As ajo nuk e dinte sa do të qëndronte kështu, po të mos qe dëgjuar nga jashtë një zhurmë. Ishte zhurmë e shurdhër. Ajo s'e kuptoi menjëherë. Vetëm kur u afrua, dalloj mirë hapat e një njeriu. Dikush po vinte!

— Ramiz! — thirri ajo me të madhe, ndërsa me dorën e djathtë mori automatikun.

Partizani lëvizi pak. Vetëm kaq, sepse as kokën s'e ngriti, as sytë s'i hapi. Kristinës i mbeti automatiku në dorë. Ç'të bënte më parë? Të kujdesej për shokun, të pregatiste automatikun

apo të vigjëllonte jashtë? Dora e majtë s'i punonte; po atëhere?

— Ramiz! — i thirri me zë të ulët, afër veshit.

Sa ngriti kokën Kristina, nga e hapura e tavanit u duk një kokë gruaje, lidhur me shami të zezë. Pa hipur akoma mirë mbi tavan, u dëgjua zëri i saj:

— Ç'bëni, bijt e nënës?

Partizanes për një çast i ngeli vështrimi i mbërthyer në fund të tavanit. Sytë, e saj rrëfënin më shumë habi se sa frikë. Plaka mbështeti dorën pas një binari, i dha trupit përpjetë dhe me një shkathësi që s'i shkonte moshës së saj, u gjend sipër. Kristina nuk e kish parë ndonjëherë këtë grua të shkurtë e të imtë, veshur e tëra në të zeza, që vinte çalamanthi drejt saj, me një shportë në dorë.

Plaka e rroku vajzën në qafë dhe zuri ta përkëdhelë si të qe një fëmi i mitur.

— Po si je, moj bijë, si je? — përsëriste herë pas here me dhëmbisuri.

Kristina u ngroh dhe u çel, si ajo lulja që e ngre kokën sa del dielli.

— Ramizi s'është mirë, nënë! Se g'pati tashiti në mëngjez.

Plaka, e qetë, iu afrua të sëmurit dhe e ktheu mbarë. Rregulloi vëndin për qark dhe zuri ta fërkojë ballit e qafës. Ndërkohë bisedonte:

— Gjithë natën e zotit tek ju e kam pasur mëndjen. Thoshja: si do të jenë bijt e nënës?... Po ju mirë qënki shyqyr...

Kristina e shikonte drejt e në sy dhe gazi s'i ndahej nga buzët.

— Jemi mirë sepse na u gjende ti, nënë. Ne nuk do t'ju harrojmë kurrë...

— U, ç'kam bërë unë? Ju bëtë, moj bijë, gjithë atë luftë të madhe. I vutë zjarrin tërë asaj lubie... asaj, si i thonë të flamosurës tokollona.

— Autokollona.

— E, sokollona, që ju bëftë nëna juve... Na marçin të keqen, na marçin... dushmanët e djallit... Po na prishin lulen e rinisë, po na prishin vatanin...

Në fytyrën e vajzës u shua drita dhe ra një hie e lehtë.

— Po nuk e kanë të gjatë, nënë!

— Ashtu, xhan, ashtu... Lëftojnë trimat.

Heshtën të dyja për një çast. Plaka mendonte për trimërinë e partizanëve, vajza për bujarinë e kësaj gruaje të thjeshtë. Pastaj Kristina e ktheu bisedën.

— Ramizi s'është mirë. Gjithë natën është marrë me mua. S'ka pasur kujdes për vete fare...

Plaka nuk bëri zë. Hoqi dorën nga i sëmuri dhe qasi shportën që kish sjellë me vete.

— Ju ka prurë nëna me ç'i ndodhej. Të kisha gjë më të mirë, s'e lija pa jua prurë. Po ka ardhur kohë e keqe. I gjithë fshati ka marrë pyllin. Kam mbetur vetëm unë. Më lanë ata të këshillit. «Rri ti, Dafinë», më thanë. Dhe unë ndënja.

Pastaj ajo zuri të zbrazë shportën.

— Ja, moj vajzë, ca misërnike e djathë, ca

pala fiku!... një çikë raki, pak mullagë që mos t'ju maisen plagët... Këto m'u ndodhën... I hëngërshi me shëndet, bijë e nënës!

Kristina rrinte dhe e vështronte e pikëlluar atë nënë partizane. Ajo sepse i nxirrte mallin e gjyshes së vdekur. E mallëngjente kujdesi i saj. I dukej sikur atë çast dashuria kish marrë trajtë në fytyrën plot rrudha të asaj gruaje të imtë.

Plaka u kthye nga Ramizi dhe zuri t'i zbulojë plagën. Ai akoma s'ishte përmëndur. Dukej që ishte i lodhur dhe i munduar tej masës.

— Ç'ka bërë kështu, i bekuari, që e ka lënë lë fare. I ka ecur gjak shumë, prandaj është bërë bëhot...

Ajo i çorri të plagosurit pak pantallonat, aty ku e kish zënë plumbi. Ramizi s'bënte zë fare, vetëm kohë pas kohe lëvizte pak trupin dhe shtrëngonte muskujt e fytyrës. Kristina shihte herë shokun e saj, herë atë grua të mirë dhe rrinte mënjanë, e druajtur dhe e trishtuar.

Plaka çdo gjë e bënte me gjakftohtësinë e njeriut të mësuar në këto punë. Pasi ja pastroi plagën, ja lau me raki, ja mbuoi me mullaga dhe ja lidhi me kujdes. Kristina bënte çudi me Ramizin që nuk rënkoi një herë.

— Tashti shtrihu ti. Edhe me ty kam avaze... — iu drejtua vajzës, duke i vënë dorën në sup.

Ajo u zhvesh pjesërisht, hoqi njerën mëngë të këmishës dhe u shtri anash, më të djathtë:

— Po ti qënke më keq, moj korbë, — klithi plaka. — Ty sa s'të duken brinjët...

Kristina rrinte me kurriz të kthyer, pak e përkulur dhe nuk shihte se ç'bënte plaka. Ndjen-

te vetëm dhimbjen që i derdhej nëpër trup si një lëng i zjarrtë. Plaka ja prekte me dorë dhe vajzës i bëhej sikur një egërsirë e kafshonte pa mëshirë në shpatull. Kristina e mbylli dhimbjen në zëmër dhe nuk e dha veten. Ç'do të thoshte ajo grua, që mendonte aq mirë për partizanët, sikur Kristina të ankohej. Prandaj duronte, duke coptuar buzët dhe gishtat e duarve. Kur filloi t'ja lidhë plagën, atëhere e ndjeu veten të lehtësuar.

— Mos kij gajle... Do të të iki shpejt. Njeriu është i fortë..

Kristina u kthye mbarë dhe u shtri. Një buzëqeshje e lodhur iu ndeh në fytyrë. Rrinte dhe vështronte plot mirënjohje. Për një çast sytë i vetëtinë. Diçka kish ndryshuar. Plaka e kuptoi këtë dhe e pyeti enkas:

— Të dukem e re kështu, ë?

Vajzës i erdhi pa prituri kjo pyetje dhe qeshi me zë, ndërsa në faqet iu sajuan gropëzat.

— Se si më dukeni...

— Si të dukem?

— E gjeta! — sa s'bërtiti vajza tërë gas, — Ku e kini shaminë?

— Shaminë ta fala ty, moj bijë.

Kristina ktheu sytë nga vetja dhe pa shaminë e zezë të plakës të lidhur në gjoksin e saj. U mallëngjye, po s'gjete asnjë fjalë aty për aty që t'ja thoshte. Ndjeu sikur i gjithë dielli kish hyrë në atë tavan të vogël. Tundi kokën dhe e vështroi gjatë, plot miratim.

— Nënë, ne do të të mendojmë prapë!

Plaka hapi sytë.

— Do të më mundoni? Po ku ta gjej. Fol, bijë, ç'keni?

— Ky është mundimi i fundit. Do t'u thuash atyre të këshillit të fshatit të lajmërojnë shokët tanë e t'u thonë ku gjendemi.

— Posi, moj bijë, posi. Fjalë është ajo! Ja, që sot vete nëna.

Pastaj plaka s'foli më. I dukej sikur do ta mundonte vajzën e plagosur. Rrinte kundrejt saj e heshtur dhe e menduar, me duar të lidhura në prehër, me kurrizin pak të gërmuqur. Fytyra e saj e fishkur, sytë e vegjël, por të ndritshëm, flokët e zbardhur e të shprishur pak, donin të thoshnin shumë gjëra. Kristina e shikonte dhe një mendim i bukur i sillej nëpër kokë:

«Populli s'na lë rrugëve, populli na do... Kështu dhe vdekja të bëhet e lehtë...»

Ajo s'kishte forca të mendonte më shumë. Pas mjekimit, për herë të parë trupi i saj i lodhur, po qetësohej. I bëhej sikur një dorë e përkëdhelte. Qepallat iu rënduan. Sytë zunë t'i mjegullohen. Fytyra e plakës iu ngatërrua me fytyra të tjera. Ndjeu se nuk e kishte më veten në dorë. Nuk shkoi shumë dhe pas pak e kapi gjumi.

Plaka u ngrit ngadalë i mbuloi mirë të sëmurët, u vuri shportën te koka dhe lehtë e me kujdes, si të shkelte mbi kashtë, kaloi nëpër tavani dhe zbriti poshtë.

D y

ty nga pasdreka, ata u zgjuan. Në fillim sikush e dinte shokun në gjumë. Në të vërtetë të dy qenë zgjuar thuajse në një kohë dhe rrinin e prisnin. Rrinin si ajo foshnja e urtë që pret nënën të zgjohet. Ramizi s'kishte ç'të bënte dhe, dashur pa dashur, numuronte tjegullat e çatisë. Kristina, ashtu e shtrirë, me kurriz nga ai, përpiquej të shihte nga strehët e hapura. Dukej vetëm një copë e oborrit të shkollës, ku gjelbëronte bari. Nga jashtë vinin zhurma të lehta. Dëgjohej fëshfëritja e gjetheve të reja dhe zërat e shpendëve. Diku larg, gagërinin patat dhe rosat. Një fillad i ëmbël sillte kundërmimin e luleve. Pranvera nusëronte jashtë plot stoli. Po brënda, në atë tavan gjysmë të errët, ajo e kish vëshitrë të hynte. Këtë ngazëllim të natyrës Kristina e kundronte vetëm nga

larg. Afër ndjente vetëm një harabel që vërtitej nëpër strehët duke cicëritur. Ajo e dëgjonte zogun, po nuk e vinte re dhe kjo e mundonte. Shpendi i vogël fshihej nëpër hatullat e çatisë, nëpër vrimat dhe të çarat e strehës, nëpër tjegullat. Dukej sikur këtë ja bënte enkas vajzës së gjorë.

Ramizi dëgjoi që ajo lëvizi disa herë dhe ktheu kokën. Ajo ishte ngritur përgjysmë. Sytë e saj sa nuk lëshonin dritë. Ai nuk po kuptonte asgjë.

— Kristinë!

Ramizi i foli në çastin kur ajo e vuri re mirë zogun. Vajza, pa kthyer kokën, thërriste si fëmijë e gëzuar:

— Ja, shikoje, shikoje atjel.. Sa i bukur!... E sheh, Ramiz?

— E shoh... — iu gjegj ai i habitur, jo aq nga zogu, se sa nga gëzimi i papritur i Kristinës. Gëzimi i saj dukej nga gropëzat e faqeve. Zogu këcente nëpër tavan, përplaste krahët, tundte kokën, fluturonte andej këndeje. Kristina e ndiqte gjithë gaz e kërshtëri:

— Tashti s'del dot... E sheh, e harroi rrugën...

Zogu vërtet s'po e gjente rrugën për të dalë. Sulej sa në një anë në tjetrën dhe kthehej përsëri mbrapsht.

— Po le të qëndrojë këtu, të bëhemi tre shokë... — ja pat Ramizi. Ajo qeshi, po mëndjen e kish prapë tek shpendi. Partizani mendonte për gazin e Kristinës. «Sa i zbukuron gazi disa njerëz!»

Kur iku harabeli, vajza u shtri si më parë.

Pastaj ktheu fytyrën nga Ramizi dhe foli e menduar:

— M'u kujtuan pëllumbat e shtëpisë sime. Ramiz... Nuk di sa çifte kanë mbetur tashti. Po kur isha unë, kishim nja dhjetë. Na i ka lënë babai, ndjesë pastë. Ai i kishte shumë qejf dhe bëri që edhe ne fëmijët t'i duam. Unë për veten time i dua shumë zogjtë, sidomos... — Një kollë e thatë e ndërpreu vajzën, por ajo, duke u kollur, vazhdoi —... sidomos pëllumbat. Ti nuk e beson, Ramiz, sa zog i mirë është pëllumbi... Sa i dashur dhe sa i kuptuar!... Asnjë shpend nuk afrohet, sa afrohet pëllumbi. — Heshti një hop. — Kur isha në shtëpi, çdo mëngjes u jepja për të ngrënë. Kisha kënaqësi të madhe kur e bëja këtë. Ata s'kishin hiç frikë nga unë. E di, sa dilja në oborr, më turrehin të gjithë dhe më qëndronin nëpër duar, në sup, në kokë... Unë i shtërngoja në gushë, i përkëdhelja... i puthja, vërtet i puthja... Mos qesh! Ata gugatnin, më zgjatnin sqepin, sikur donin të thoshin diçka, po ja që unë s'i merrja vesh...

Ramizi rrinte mbështetur, me kokën në pëllëmbën e dorës së djathtë. Tek e dëgjonte, kafshonte herë pas here një fije kashtë.

— Po ti, Ramiz, a i ke qejf pëllumbat?

«A i ke qejf?» Ramizi u zu ngushtë!

Ai kishte kaq kohë maleve dhe s'i kish shkuar ndonjëherë mëndja tek pëllumbat. Të tjera dëshira e tërhiqnin tashti atë. Mendimet e tij në këtë kohë kishin të bënin me njerëzit dhe jo me zogjtë.

— Si të të them... — tha ai mëdyshas. — Nuk më ka rastisur ndonjëherë të merrem me

pëllumba... Po me gjithë mend është shpend i bukur. Edhe mua më pëlqen. Bile më kujtohet një ngjarje nga koha e shkollës. Ca shokë të mi vranë dy pëllumba dhe i hëngrën. Nuk e mbaj mend mirë, më erdhi keq a s'më pëlqente mishi, po di të them se as nuk e provova...

— Ii... sa gjynah! — ja priti menjëherë Kristina e prekur prej asaj që i tregoi ai. — Babai thoshte, pëllumbi zog është, po nga shpirti është njeri. Hahet njeriu?! Ti do ta haje sot?

Ramizi nuk iu përgjegj menjëherë. Deshi të mos ja prishë e t'i thosh «mirë thua», po prapë iu përgjegj drejt:

— Ashtu është si thua ti, Kristina. Shokët e mi s'bën mirë që i hëngrën pëllumbat atëhere. Po tashti është ndryshe. Lufta e ha edhe pëllumbin...

— Si e ha? — u hodh ajo e habitur megjithmend.

Pas përgjigjes së parë, tani partizani i vjetër e kish më lehtë. Ai ngriti pak trupin dhe u pëshitet me brryl përtokë.

— E ha si hahen gjithë shpendët. Njerzit nga nevoja mund të hanë edhe pëllumbat. Mjaf-ton të mbeten gjallë.

— Nuk është ashtu, Ramiz, — kundërshtoi ajo. Ndjenjat e saj tani luhateshin në mes habitës dhe zëmërimit. — Ne partizanët, bie fjala, nuk duhet të hamë kurrë pëllumba. Ja ti, për shembëll, do t'i haje?

— Unë?

— Po, ti...

— Unë të thashë që nuk i ha. Po s'e kam fjalën tek vetja. Ti ke të drejtë që flet ashtu.

Je e re në batalion dhe nuk je argasur me vësh-
tirësitë. Nuk e di sa duhet se ç'do të thotë luf-
të... Pa pyet të tjerët që kanë kaluar operacio-
nin e dimrit? — Ramizi mori zjarr. E hodhi fi-
jen e kashtës që mbante në mes të dhëmbëve dhe
ngriti zërin: — Nuk e kanë patur kollaj ta
mbajnë frymën... Bije fjala, ne të batalionit
atëhere kemi ndenjtur me nga një javë pa bukë
dhe jemi detyruar të hamë mish kali. Kemi the-
rur kuajt tanë, se nuk kishim ç'të bënim. E si të
mos hanim mish pëllumbi! Po thuaj që ishim në
mal, qe dimër dhe s'kish pëllumba atyre anëve,
pa edhe ata do t'i kishim ngrënë që të mos
vdisnim...

Ai kish folur aq i bindur dhe me aq zjarr, sa
Kristina e ndjente tashti veten të pafuqishme
për të kundërshtuar. Vrulli i saj i parë erdh dal-
ngadalë e u fashit, derisa u shua. Ajo puliti sytë
dhe s'foli më.

Heshtën të dy. Ishte biseda e parë që bënin
dhe nuk ishin të një mendjeje. Ai vështronte me
bisht të syrit, kurse ajo sikur nuk merrte guxi-
min t'i ngrinte sytë. Secili nuk donte ta zemëron-
te shokun.

Papritur, Kristina filloi të gulçojë nga lem-
za. Ramizi buzëqeshi. Tani mund ta lidhte fare
mirë muhabetin e këputur në mes.

Pa e ngritur kokën, tha:

— Se kush të kujton, Kristinë!

Dhe e vështroi sërish tinëz. Ajo, pa ngritur
qepallat, u përgjegj:

— E kush tjetër, veç shokëve?..

— Ata ndofta na kërkojnë, — tha partizani

i menduar, — dhe s'u vete mëndja që ne jemi fshehur në këtë tavan...

— Unë i thashë një herë plakës, Ramiz. Mbase i lajmëron.

— Mirë bëre, po me sa shoh unë, tashti është shumë e vështirë. Si duket, batalioni, që sipas planit do kalonte kënde, ka marrë drejtim tjetër. Direktiva ishte që t'i shmangeshim armikut pas goditjes. Kush e di ç'pengesa kanë dalë. Ndofta gjermanët janë vendosur në këto anë...

— Po shokët a janë vënë për të na kërkuar, si thua ti?

— Sigurisht, po do të pandehin se jemi strehuar në ndonjë bazë të mirë dhe, derisa të marrin lidhje me ne, qoftë edhe nëpërmjet plakës, do të kalojnë dy-tre ditë...

— Dy-tre ditë?!

— Po, pse shumë të duket?

— Jo, — tha ajo me gjysmë zëri, sikur të kish bërë gabim që e pyeti ashtu.

Përsëri u ndeh heshtja në mes tyre. Ramizi nuk qe mësuar të heshtëte ashtu, e aq më tepër të qëndronte shtrirë. Ai ishte një nga djemt më të gjallë e më trima të batalionit. Ishte i gishtit, i këmbëve, i gojës, i këngës. Atje ku gjendej Ramizi, do të bëhej me doemos diçka. Po tani ç'do të bënte? I ndarë nga shokët, në prapavijat e armikut, i plagosur, me një shoqe të sëmurë, i shtrirë mbi një tavan të keq, në një vënd ku nuk i ndeje dot këmbët... Për Ramizin ishte i huaj çdo mendim i errët. Lufta ja kish qartësuar mirë detyrat. Ai ishte njeri i veprimit.

Partizanit nuk iu durua më shtrirë dhe u ngrit përgjysmë. Nxori nga brezi revolen, një

nagant të ri me dorezë fildishi, dhe mori ta zbërthente e ta pastronte. Ajo, sa e vuri re, e e pyeti:

— Ç'bën ashtu?

— Pregatitem për luftë... — u përgjegj ai, ashtu i kërrusur siç ishte.

— Për luftë?

— Pse, të duket çudi! — qeshi ai, duke çuar sytë. — Jemi në prapavijat e armikut. Ne edhe në këtë vrimë mbetemi partizanë.

Kristina nuk foli. U kthye nga shoku dhe zuri ta vështrojë tek punonte. Ai e kish zbërthyer armën dhe po e pastronte me kujdes. Rrinte ca i kërrusur, me kaçurelat e zeza të rëna mbi ballë, me buzën e poshtme pak të dalë. Sytë e tij të gjallë e të shkëlqyer sikur xixëllonin në gjysmë mugëtirën e tavanit. Ajo e vështronte me vëmëndje, ndërsa ai vazhdonte punën i menduar. Në fillim, Kristina ndoqi veprimet e tij, lëvizjet e shpejta e të sigurta, po pastaj, pa u kuptuar, u tërhoq nga pamja. Iu duk për një çast sikur po e shihte Ramizin për herë të parë. Dhe kjo ngjan zakonisht në jetë. Mund që një njeri ta shohësh çdo ditë nga larg, po nuk ke rast të rrish pranë me të dhe atëhere ndodh që, kur e sheh nga afër, të duket si një fytyrë e re. Një njeri tjetër i duket tashti Kristinës Ramizi. E kish parë sa herë në batalion, veçse rrallë e tek i kish qëlluar të rrinte e të bisedonte me të. Ata përshëndeteshin nga larg, ashtu si mund të përshëndeten dy të njohur. Po a mund të njihet njeriu vetëm me kaq? Kurse tashti ata ishin nën një çati, pranë njeri tjetrit. Ishin aq afër dhe s'kish si të mos e shikonte mirë Kristina. Trupi i tij i madh — e i

lartë, gjoksi dalë përpara, shpatullat e gjëra. këmbët e gjata, të gjitha këto, që binin menjëherë në sy, e preknin Kristinën. I dukej vetja e vogël para tij, si të qe vajzë e mitur. Po në të njëjtën kohë, pranë Ramizit ajo bëhej trime, nuk i trembej asnjë rreziku. Ramizi në sytë e saj i ngjante një divi, tamam atij divit që ajo kish sajuar në fantazinë e saj nga koha e fëminisë. Ai ishte i madh e i fuqishëm, i gatshëm ta mbron-te dhe ta ndihmonte në çdo rast.

A nuk qe Ramizi ai që i shpëtoi jetën asaj? E kush mund të sakrifikojë kështu, veç shokut të luftës! Ja pra, se çfarë shoku kishte Kristina: një njeri të fortë dhe me zemër të madhe!

Fytyra e tij pak e hequr, me atë hundën koso-re, sado e parruar dhe me flokë të pakrehur, e tërhiqte. Dukej sikur tek ai ishin bashkuar burrëria dhe rinia që ajo nuk dinte t'i shquante mirë nga njera tjetra. Aty ngjante pak i ashpër, aty dukej i butë. Sytë i kish të gjallë e të bukur, po vështrimi i tyre i mprehtë dhe hetonjës nuk e linte Kristinën t'i shihte nga afër. Ajo nuk e dinte se ç'ngjyrë i kishte sytë: të zez apo gësh-tenjë, dhe megjithatë i pëlqenin. Siç i pëlqenin edhe flokët e tij kaçurelë të zez që i mbulonin ballin, lëkura e zeshkët, mollëzat pak të kërcye-ra, vetullat kaleshe, buzët flak të kuqe e qerpi-kët e gjata, si të qe vajzë, mustaqet e holla. Me një fjalë, ajo nuk i gjente atij asnjë cen.

Kur ai mbërtheu armën dhe e futi në këllef, ajo ja bëri:

— Ku e ke marrë këtë revole kaq të bukur?

— Ja kam marrë një spiuni...

— Një spiuni?

— Po..

Kristinës iu ndez kureshtja:

— Si ja ke marrë? Kam qejf ta di...

Zëri i saj tingëlloi si zë fëmije. Ai zgjati dorën dhe, pa lëvizur nga vëndi, mori pushkën e Kristinës.

— Këto gjëra nuk tregohen. Këtë e kërkon konspiracioni i luftës, po mua sepse më pëlqen të ta tregoj ty, — nisi të flasë Ramizi i mvrejtur në fytyrë, ndërsa zbërthente armën. — Po ta them që në fillim se për mua ka qenë dhe ësh-të një histori e hidhur kjo. Po nuk dua të ta mbajë të fshehtë. Që ta dish ti, kjo revole u bë shkak që më nisën për në çetë. Atëhere punoja me njisitin gueril të qytetit. Qëronim tradhëtarët, spiunët. Që atëhere e kam. Ja kam marrë Daut Kolit, atij spiunit të poshtër që na mori në qafë aq shokë.

Kristina lëvizi nga vëndi, ndërsa bebëza e syve i vezulloi.

— Po pse, ti e vrave atë?

— E vrau njisiti! — ja ktheu ai me të shpejtë, duke i bërë bisht përgjigjes.

— Jo, jo, ti e ke vrarë, ma thuaj...

Asaj nuk i durohej tashti.

— Po dëgjomë njëherë, Kristinë. Do të t'i thëm të gjitha.

— Hë, po të m'i thuash, ama! — ja priti ajo, ndërsa sytë i lëshonin xixa gazi dhe dyshimi.

— Atë natë nuk na vajti puna mbarë. — Ai e la armën të zbërthyer për tokë, me të filluar tregimin. — Na qëlloi pak ters. Gabimin, në fakt, e pata unë. Seç më kishte hipur në kokë

t'i merrja revolen atij qafiri. Sipas planit duhej që, pasi ta vrisnim, të largoheshim menjëherë. Drejtimet ishin caktuar mirë që përpara. Qemë dy veta. Unë dhe Luani, Luan Avniu, ti nuk e njeh. Është në terren tashti. Djalë trim, po edhe i urtë, ama. Ai, me të mbaruar punë, ja mbathi. Kurse unë mbeta aty. U përkula mbi spiunin dhe i mora revolverin dhe dokumentat. Kjo që punë sekondash. Po kjo më vonoi dhe për pak desh e pësova. Shokët u bënë merak. Kujtuani se më kish ngjarë gjë. Në fakt, unë mbrita shëndosh e mirë. Vetëm u vonova shumë. Më dolën nga të katër anët milicë e karabinierë... M'u desh të dredhoja më tepër se sa duhej. Dredhova nëpër rrugica, kalova nëpër bahçe, u hodha nga një mur në tjetrin, derisa mbrita në vënd. — Pastaj Ramizi përfundoi tregimin si pa qejf:

— Pas ca ditësh, më nisën për në çetë...

Uli kokën dhe zuri të merret sërish me revolverin. Kristina sa nuk fluturonte nga gëzimi. I dukej fat i madh që dëgjonte ato fjalë nga goja e tij. Ky të ishte vërtet një nga atentatorët e qytetit të saj! Ç'dëshirë të marrë kish pasur Kristina për t'u njohur me një nga këta atentatorë. S'i thonin shaka. Këta njerëz të guximshëm dhe misteriozë ishin bërë tmer për armikun! Po si i përfytyronte ajo ata dhe si ishte ky! Nuk kish asgjë të jashtëzakonëshme. Fytyra e tij nuk kish ndonjë shenjë të veçantë që të tregonte guximin e atentatorit. Ai ishte një partizan, si gjithë partizanët e tjerë. Dhe ky ishte shoku i saj, një shok i afërt pothuaj...

Atentati qe bërë pikërisht në qytetin e saj dhe kjo e preku Kristinën.

— Mos ka ndodhur gjë vjet në pranverë?

— Po, tamam në atë kohë.

— Tashti më kujtohet, — ja pat vajza me të shpejtë, e rrëmbyer nga një kujtim që iu ngjall papritur. — Po, atë natë ne kishim mbledhjen e grupit. Ishim mbledhur në shtëpinë time. Ka qenë afër darkës, pas shtetrrëthimit. Bile shoqet fjetën tek unë atë natë. Kur dëgjuam krismat, përnjëherë e ndërpreme punën... dhe heshtëm... U trembëm, të them të drejtën...

Ramizi ngriti menjëherë kokën:

— U trembët, the?

— U trembëm, posi! Por jo për vete. Kishim merak për ju shokët e njësitet, — dhe vuri buzën në gaz ashtu si zakonisht, pa djallëzi. — Për ty, si duket, u bëmë aq merak atë natë. Sadoqë nuk të dinim se kush ishte, prapë ishte i yni, ishte shoku ynë!

— Më vjen mirë që u paskam shtënë në merak atë natë, — e ngacmoi Ramizi, po ajo s'ja vuri veshin dhe tha:

— Sa më pëlqen guximi yt! Ta kam zili. Sot duhet shumë guximi.

— Të gjithë partizanët janë trima, — ja priti ai. — Edhe ti e tillë je.

— Unë?

— Po.

— Thua ti.

— Këtë e tregove dje. Unë s'them asgjë!

— Jo, jo, Ramiz, unë nuk jam argasur akoma...

Harabeli, që deri atë kohë qe zhdukur, hyri

përsëri në tavan. Hyri bashkë me një zog tjetër. Ata fluturonin nëpër trarë dhe losnin. Cicërimet e tyre mbushën pauzën e gjatë të heshtjes. Po këtë herë Kristinën nuk e tërhoqën zogjtë. Mëndja e saj tani rrihte gjetkë. Ramizi mori prapë armën.

— Çudi, — ja bëri vajza me keqardhje. — Si nuk jemi njohur atëhere? Unë njihja shumë nga shokët ilegalë që punonin në qytet. Në çfarë baze fshiheshe ti?

— Në baza të ndryshme. Si të të them... ku gdhiesha, nuk ngrysesha.

— Po ku ke ndenjtur më shumë?

— Në Lagjen Kastriot.

— Te kush?

— Te Sila!

Ajo u mendua një të marrur fryme.

— Ëhë! E mora vesh... Në atë bazë nuk më kish qëlluar të veja. Shkoja më shumë këndej nga Shkoza... Çudi, si nuk më ka rastisur... Me siguri do të qemë njohur, ë?

— Kush e di! Po nuk u bë gameti. U njohëm më vonë. Ja, po njihemi dhe këtu.

Ramizi zuri të zbërthente shulin. Kjo punë e mundonte pak, po më shumë e mundonte ajo bisedë që kishin filluar. Kristina e mori prapë fjalën dhe tha me duf:

— Më vjen plasje. Nuk e mbaj mend kur të kam parë për të parën herë. Më duket sikur të njoh prej shumë kohësh... Ë? Çudi!

Në pakënaqësinë e saj ishte përzjerë sinqeriteti me një dhimbje të lehtë. Kjo ja hoqi për një çast partizanit vëmëndjen nga pushka. Papritur, susta e shulit kërceu nga piruni dhe vajti e

ra tek Kristina. Ata qeshën me zë, si dy fëmijë, dhe padashur vështrimet u takuan në një pikë vetëtitëse.

— Kurse unë e mbaj mend mirë, — u hodh Ramizi në gaz e sipër. — Të kam parë që atë natë që erdhe. Mos erdhe me korierin e batalionit të dytë?

— Po, me Zoin.

— E sheh që e mbaj mend?

— Çudi si e mbajtkë mend!

Ai ngriti supet:

— As unë nuk di si më ka ngelur...

Pas këtyre fjalëve Ramizi nuk merrte dot guximin ta shihte shoqen e tij drejt e në sy. Vinte syrin tek tyta dhe e vështronte që andej. Ajo rrinte e menduar, tek kafshonte buzën e poshtme.

Ai, për të larguar çdo keqkuptim, tha me shpoti:

— Po kjo qenka e pastër, sikur nuk ke qe-lluar fare!

Ajo vari buzët:

— Sa i keq bëhesh! Ti e di sa pak shtiva me të. Po automatikun tënd harrove që ta mora?

— Të punoi mirë?

— Shumë mirë. Po në fillim hoqa ca. Nuk e kuptoja: merrja nishan apo zbrazja me tym. Sytë më lëshonin xixa dhe dridhesha. Pastaj u mësova dhe...

Vajzën e kapi prapë kolla dhe nuk pati fuqi të flasë më.

— Qënke ftohur keq!

Ajo priti sa u mbush me frymë dhe tha me zë të mekur:

— E kam më shumë nga plaga se sa nga e ftohura. Diçka më grricë përbrënda.

— Rri atëhere, mos fol — e këshilloi ai.

Dëgjohej vetëm, tingëllitja e pjesëve të armës që mbërthente Ramizi.

Pasi mbanoi punë me pushkën e saj, mori automatikun.

Kristina e harroi shpejt këshillën e tij:

— Kurse unë mbaj mend si u njohëm për herë të parë... — e lidhi ajo fillin e bisedës së ndërprerë dhe e vështroi drejt e në sy.

— Ashtu? — ja bëri ai, i habitur jo aq nga fjalët që tha ajo, se sa nga shqetësimi që i ngjalli vështrimi saj. — Besoj të kujtohet. Kemi qenë në një bazë në Peshtan. Na kishin caktuar...

— ... bashkë me komisarin dhe Zoin, — plotësoi ai gjithë gjas, ndërsa me vete mendoi «Sa mirë e mban mend!»

— Po, bashkë me ta. Tamam ashtu është. Më duket se ti erdhe pak më vonë se ne... Unë pyeta Zoin së ç'te quanin.

— Vërtet erdha vonë, sepse shpërndava shokët nëpër baza dhe vetë ngela jashtë.

— Kur u ulëm pranë zjarrit, ishim karshi, të kujtohet?

Ramizit i mbeti automatiku në dorë. Sërish ai mendoi:

«Kur i kujtohem asaj, po mua atëhere?» Pa dashur partizani nënqeshi, po nuk foli. Kristinës dalngadalë iu fanitën me radhë kujtimet.

— Të kujtohet si shkëmbyem fjalët e para?

— Posi s'më kujtohet. Ty atë natë të kishin hipur të dridhurat...

— Dhe ti më dhe kapotën tënde...

— Kurse ti nuk e pranove...

Ajo u gajas si të kish dëgjuar diçka për të qeshur.

— Po në fund e more, ama...

— E mora se më urdhëroi komisari...

Ai mbështeti mjekrën të tyta e automatikut dhe e ngacmoi buzagaz:

— Të vinte ndoht, si duket?

— Pse bëhesh i keq, Ramiz?

— Po ç'kishe atëhere që nuk e merrje?

— Do të them të vërtetën? Nuk më pëlqenin ato kujdesje. Më dukej sikur më përkëdhelnin. Po edhe unë isha partizane si të gjithë të tjerët. Pse të më mbanit me hatër. S'isha e vogël.

Kësaj here u gajas ai, kurse ajo u mvrejt papritur.

— Pse qesh?

— Kot!

— Jo, ti nuk qesh kot. E di unë...

— Pse, thua?

— Ku ta di unë?

— Më kujtohet prapë ajo kapota! Ja, sikur të kam tashti përasysh, veshur me të. Të rrinte e madhe si qyrk!

— Për këtë qeshë?

— Po, për këtë, — e gënjeu ai. Ajo sikur u qetësua dhe u përpoq ta lidhë veten prapë me kujtimet.

Ramizi e hoqi fare automatikun nga duart. Biseda që kishin filluar ja rëndoi armën në dorë.

Ti sa kishe ardhur atëhere, Kristi, dhe mua më vinte keq. Se si më vinte ashtu... Më dukeshë si jetime ato ditët e para...

— Vërtet, atëhere nuk njihja pothuaj asnjë, Nuriën, shoqen time, e çuan në batalionin e parë.

Isha e vetmja partizane në kompani. Tashti, shyqyr, jemi dy.

Ramizi tek e dëgjonte, pa dashur sikur i rrëshqitën këto fjalë:

— Kurse unë desha të të merrja në skuadër...

— Pse s'më more? Gabim ke bërë.

— Nuk deshi komandanti i kompanisë...

— Po pse s'deshi?

— Nuk e di... — tha ai pak i menduar dhe ngriti supet.

Pa pritur ra një heshtje e padëshëruar për të dy.

— Je komandant i mirë, më kanë thënë.

— Tashti po talle ti me mua, Kristi...

— E kam me të vërtetë. Sa mirë do të kish qenë sikur të isha në skuadrën tënde!

— Më mirë të mos ishe...

— Pse e thua këtë?

— E them se nuk do të bëheshim shokë si jemi tashti. Do të qëndroja larg... Helbete, komandant.

— Kurse mua, e di, më pëlqen të më komandosh ti...

Ai nuk pati guxim ta ngacmojë bisedën më tej.

U duk sikur ajo i tha të gjitha. Të dy nuk e donin heshtjen atë kohë, po kur nuk e do, ajo vazhdon si me kast. Ai kapi automatikun dhe filloi të merret përsëri me të. Ndjeu se gjuha i qe lidhur. Diçka e pengonte të fliste lirisht.

— Po kur hodhëm valle? — ja bëri Kristina, duke ndjellur kujtimet rishtas. — Të kujtohet,

në fushën e Bezhanit, rreth zjarrit? Edhe atje ishim bashkë...

Ramizi, sadoqë ishte në një moment delikat të zbërthimit të automatikut, gjeti kohë të thotë me vete: «Edhe këtë s'e paska harruar!»

— Kishe veshur një palë këpucë të mëdha me gozhdë. Sa i përplasje kur kërcenim vallen e Ballit!

— T'u kujtoka mirë! — ja bëri ai vetiu dhe e la një çast armën.

— Më kujtohet posi, sepse atë natë mora vesh që ti ishe ai **partizani që e kishe kaluar** dimrin zbathur dhe të ishin kalbur gishtërinjtë e këmbës në dëborë. Sa bukur e hidhje vallen!

— Aha, sa për valle e për këngë s'ma del dot njeri! Kur isha një herë i sëmurë shtrirë në dyshek dhe shokët kërcenin jashtë, s'më rrihej dhe lëvizja këmbët nën jorgan. Po ti kërcen?

— Unë s'kisha kërcyer kurrë, veç në shkollë. Këtu mësova dhe më doli turpi.

Ramizi, që zakonisht nuk u jepej aq kollaj, aq kollaj kujtimeve, pas atyre që tha ajo, ndjeu se dikush po e tërhiqte në të kaluarën... I dukej sikur ashtu, siç ishin tashti afër, kishin qenë pranë, edhe dikur, por pa e ditur shoshoqi. Ai e la automatikun dhe e mori fjalën vetë.

— Tashti më kujtohen dhe mua ca gjëra. Më kujtohet ajo ditë kur ju vajzave ju kish mbledhur Haxhiu, te Korja e Dushkut dhe po ju mësonte armët...

Ramizi nisi të tregojë, po ajo e ndaloi me dorë:

— E di ç'do të thuash, e di... Mos më thuaj, — qeshte me zë dhe, me gazin e saj, sikur donte ta zbuste shakanë e tij.

—Ti nuk e di ç'do të them...

— Jo, mos e thua, e di, e di...

— Ja, e kyça gojën...

Po gazi iu ngjiti edhe atij dhe atëhere filluan të dy të qeshin.

— Mirë, thuaje, thuaje.

— Ta them? Po mos m'u zemëro?

— Jo, nuk të zemërohem...

— Po nuk është ndonjë gjë kushedi se çfarë. Të gjithë e kemi kaluar këtë. Ti atëhere nuk dije të shkelje syrin, të kujtohet? Përdorje kapelën...

Gazi i saj mbefi vetëm në buzë.

— Haxhiu i shkretë u mundua, po unë s'e mësova që s'e mësova atëhere. Edhe sot nuk e mbyll dot mirë syrin e majtë...

Partizani mori frymë thellë, sikur gjithë ai gaz i përmbajtur ta kish lodhur, dhe tha:

— Nuk prish punë. Mjafton të luash gishtin, pa syri rregullohet...

Ai nuk e kuptoi logjikën e dobët të fjalëve të tij, po ajo e kapi aty për aty:

— Nuk është ashtu, Ramiz. Syri ka të bëjë shumë.

— Po kur është kështu, pse nuk e ke mësuar atëhere? — e ngacmoi sërish ai.

— Më ka ngelur ky zakon prej kohësh. Kur mësoja në shkollë, një djalë nga klasa e pestë, bënte ç'bënte, më shkelte gjithnjë syrin. Më vinte për të qeshur. Isha e vogël atëhere, në klasë të katërt. Zbavitesha kur e shihja, po nuk afrohesha, sepse kisha frikë...

— Domethënë që e vogël paske pasur frikë nga djemt... — e ndërpreu ai.

— Unë për vete s'kam pasur, po në shtëpi

më këshillonin të mos trazohesha me ta, pastaj mësuesi na ndante veç në klasë. Ne vajzat s'kemi faj. Kështu na kishin mësuar. Pse, a nuk jemi ne që kemi dalë partizane?

— Ashtu është, bëj shaka, — tha Ramizi, kur pa se ajo i mori me seriozitet fjalët e tij. — Hë, se qënka shumë interesante, po pastaj?

— Prit të mendohem se më ngatrove, — tha ajo dhe ngriti sytë përpjetë. — Një ditë, tek isha vetëm me nënën në shtëpi, thash pse të mos ja them njëherë asaj. Dhe ja thashë. Bile me hollë-sira. Po ajo, në vënd që të qeshte, u inatos dhe më foli rëndë. Që atëhere e mora të shkelurit e syrit si gjë të turpshme. Dhe do ti që nuk e mësova për shumë kohë. Ku e dija unë e shkreta, se do të më duhej një ditë. . .

Ata s'arritën dot të qeshnin. Një zhurmë e paqartë erdhi nga jashtë. Padashur vështruan njeri tjetrin. Zhurma u përsërit. Ai largoi sytë prej saj dhe vuri vesh të dëgjojë. Prapë po ajo zhurmë. Vinte si tringëllima e një teneqeje që e qëllojnë me këmbë. Pastaj disa hapa fare të lehta. Ai kapi menjëherë automatikun. Ajo ngeli me sy të çaplyer. Kish atë pamje që merr njeriu kur, il trokasin në mesnatë në portën e shtëpisë dhe nuk di ç'ti thotë vetes.

— Mos është ndonjë nga shokët? — pëshpëriti Kristina.

Ramizi nuk iu përgjegj, po u zvarris brinjat me këmbën e shëndoshë, duke e tërhequr pas automatikun. Heshtja e tij e tronditi pak vajzën dhe asaj i vanë sytë menjëherë tek bombat. Ai u ndal në fund të tavanit. Që andej i dukej se po vinte rreziku. Aty zhurma e tene-

qesë dëgjohej shquar. Pastaj vinin ata hapa të ngadalshëm dhe të çrregulltë. Brenda zotëronte një heshtje e nderë. Këtë e bënte më të theksuar kori i zogjve që këndonin në fushë. Ai zgjati kokën dhe u mundua të shohë përmes një vrime të strehës. Oborri ishte i shkretë. Dikush po vinte. Ai priste me sy të shqyera. E mundonte më shumë padurimi se sa frika e rastit. Kush do të ishte ky njeri? Ç'donte ky i panjohur që sillej aty përçark? Mos qe ballist? Apo ndonjë gjerman? Apo qe ndonjë nga shokët e batalionit që i kërkonte? Kështu mendonte dhe Kristina. Po më shumë i vente mendje për keq. Armiku, vetëm armiku mund të vijë në këto anë tashti për tashti. Shokët janë larg, shumë larg që këndeji!

— Ha, ha, ha...

Një e qeshur me gjithë shpirt i buçiti në vesh Kristinës. Ramizi tek rrinte shtrirë, i kthyer nga ajo, fërkonte sytë dhe gulçonte nga gazi. Ajo në fillim u habit: ngriti supet dhe mblodhi buzët. Po kur ai vijoi të qeshte, zuri edhe ajo të qeshë lehtë, pa ditur se pse. Ndërsa ai po kthehej në vënd duke u zvarritur, ajo pyeste:

— Po kush ishte? Kush?

Ramizi tundte kokën, sikur qesëndiste veten dhe ja bënte:

— Lëre, lëre...

Asaj nuk i pritej më dhe thosh me zë lutës:

— Aman, ç'qe ajo zhurmë?

— Ishte... — Ramizin nuk e linte të qeshurit të fliste, — një qen loste me një kuti teneqeje...

Ata qeshnin tashti të dy së bashku, pa ja

vënë veshin zhurmës së teneqesë që vazhdonte akoma.

— Ama, u trembe, Kristi?

— Po si nuk u trëmba. Erdhi fare pa pandehur.

— Po armiku pa pandehur vjen gjithnjë.

U gajasën prapë... Pastaj gazi erdh e u shua dalngadalë dhe në mes tyre u ndeh qetësia e parë. Ramizi s'dinte ç'të bënte dhe mori përsëri automatikun. Kristina tërhoqi gërshetat përparë dhe me gishtat e njerës dorë zuri t'i shplekste. Ai merrej me armën, po e ndiqte vajzën tinas, me bisht të syrit. Flokët e saj të gjatë e të dendur iu derdhën gjoksit dhe supeve. Ngjante tamm sikur kish hedhur një shami të zezë. Tiparet e fytyrës së saj të bardhë spikatnin më mirë pas flokëve zgjyrë.

«Gjithnjë e bukur kjo Kristi! Edhe e plagosur, nuk do t'ja dijë...»

Ramizi u përpoq t'i dëbojë këto mendime tundonjëse.

«Ç'bëj unë kështu!...» qortoi veten aty për aty. Po ky mendim iu duk jetim në mes mendimeve të tjera të vrullshme. E pse ta gënjente veten? Pamja e saj sërish e ngacmonte. Nën dritën e syve të saj nuk mund të bisedonte më i qetë.

— Ramiz, më duket vetja si në ëndër, kur mendoj se jemi në tavanin e një shtëpie të panjohur.

— Të vjen çudi, ë?

— Me gjithë mend e kam. Të luftosh me batalionin kudo qoftë, në mal, në fushë ose menjishtin në qytet, këtë e kuptoj, po të qëndrosh e

mbyllur në tavan! Sesi më vjen për të qeshur. . .

Ai nuk e pa në se qeshi apo jo. Flokët e rënë i kishin zënë gjithë fytyrën.

— Pse, të vjen gjë rëndë, Kristi?

— Jo, as e mendoj këtë. Ne jemi shokë!

Ajo zbuloi fytyrën. Ramizit iu përpoqën qepallat. Sytë i xixëllonin.

— Dëgjo këtu, — zuri të flasë ajo me një ton gazmor, — diç m'u kujtua. . . Vjet në këtë kohë po përgatitesha të delja partizane. Tjetër punë që dola më vonë. Atëhere punonim bashkë me Nuriën. Mblidhnim rroba për ju të maleve dhe i fshihnim në tavanin e shtëpisë sime. Është më i vogël, se sa ky. Nëna nuk na vinte re se ç'bënim. E ku e linin atë hallet e shtëpisë! Pastaj, ne vajza të reja. Ja prishnim mëndjen. Po megjithatë, në fund na doli shejtanllëku në shesh. E di ç'na ndodhi? Një pasqite, kur po vendosja në tavan ca çorape, që kishin bërë gratë e lagjes, pa pandehur m'u fundos këmba në kallmat e tavanit. Nëna përposh po përgatiste atë kohë darkën. Kur pa që po binin copa gëlqereje, e mori për tërmet. Ngriti sytë, po ç'të shohë? Këmba ime varej sipër kokës së saj.

Tavani jehoi nga gazit i tyre rinoi. . .
— S'do mënd që nëna e kuptoi. Të nesërmen na i gjeti të gjitha plaçkat bashkë me ca bomba e fishekë që kishim fshehur. Më erdhin plasje, sido që ajo s'më tha gjë. Po e shihja që përlojej fshehurazi meje. . . Kush e di ç'thoshte me mëndjen e saj. Kish shumë frikë se mos pësoja ndonjë gjë. Unë asnjëherë s'i folë hapur për punët tona.

Papritur balli i vajzës mori të rrudhur.

— Pas ca kohe ika... Tashti kur e kujtoj më vjen keq... Më duket sikur ja punova...

Ai ja këputi mallëngjimin në mes:

— Ç'njerëz ke në shtëpi?

— Nënë dhe tre motra. Unë jam me e madhja. Merre me mend sa vuanin. Babai na ka lënë të vogla. Ka qenë rrobaqepës, u qepte shajake fshatarëve, po vdiq shpejt. Nëna hyri në fabrikën e cigareve. Unë mbaja shtëpinë... Jemi të këputur fare, Ramiz!

Pa dashur, partizani u prek dhe për herë të parë psherëtiu:

— Sa mirë, ti paske nënë!

Vajza ngrii menjëherë kokën:

— Pse, ti s'kë?

Ai vuri re qerpikët e saj të ndritur.

— Jo, — iu gjegj ai duke marrë frymë thellë,
— as nënë, as baba...

— Fare, fare? — ja bëri ajo me një pafajësi miturake.

Ramizi tundi kokën dhe mbylli sytë në she një mohimi.

— Po si kështu?

— Kam qenë i vogël atëhere kur më ndodhën fatkeqësitë. Tim atë e vranë xhandarët në lëvizjen e Fierit. Ishte me ata që ngritën krye kundër Zogut. Unë s'i kam njohur pothuajse fare prindët. Aq më pak nënën. Ajo vdiq sa linda unë. Një motër që kam, ajo është e martuar. Me një fjalë, jam rritur jetim. Për shumë kohë nge-la rrugëve. Po m'u gjendën ca farefis dhe më çuan në Strehën vorfnore. Atje mësova zanat dhe u bëra marangoz. Me këtë jam marrë deri sa dola partizan.

Kristinës iu drodh damari i kaltër në gushë.

— Po unë të kam pandehur student...

— Student?! — hapi sytë ai dhe bëri buzën në gaz. — Ku të paska shkuar mëndja?

— Ku ta di unë... Ndofta sepse nëpër mbledhje flet bukur. — Ajo ngriti supet. — As unë nuk e di, po gjithnjë kam menduar se je njeri me shkollë të madhe!

Ai tha, me një dhimbje në zemër:

— Ah, të kisha shkollë të madhe, sa mirë do të kish qenë! Po s'është ashtu si ke pandehur ti. S'kam ndonjë shkollë kush e di se çfarë. Vetëm filloren kam, atë që ke dhe ti. Po shumë gjëra i kam mësuar në luftë. M'i kanë mësuar shokët...

Kristina e shikonte e përqëndruar, me buzët gjysmë të hapura.

— Ti di shumë Ramiz, — u ankua ajo pas pak, — unë nuk di fare...

— Kush tha që s'di? Dhe ti di plot...

— Jo, mos ma bëj qefin. Shumë gjëra unë nuk i di mirë...

— Ç'farë nuk di, bie fjala?

Ajo u mendua një grimë. Pastaj foli me druajtje:

— Nganjëherë, kur rri e mendohem, më vete mëndja tek koha e pasluftës. Them me vete: «Si do të jetë vallë ajo kohë?» Sigurisht nuk do të jetë siç ishte në kohën e Zogut. As siç është sot. Po si do të jetë tamam tamam nuk e di.

Ai u bë pak serioz. Mendime të shumta i buçisnin në kokë atë çast. Ju kujtuan bisedat e komisarit, broshurat që kish lexuar. Po a do t'i kuptonte ajo me disa fjalë ato gjëra që ai i kish mësuar në disa vjet? E pse ta fuste në të thella!

— Ti ditke goxha. Kryesoren e ditke! — arësytetoi Ramizi. — Puna është të fitojmë një herë, Kristi. T'i dëbojmë fashistët. Pastaj dimë ne si rregullohemi në shtëpinë tonë.

— E di pse të pyes, Ramiz? — tha ajo me një zë të çiltër. Në zërin e saj ndjehej më shumë tani sinqeritet se sa druajtje. — Ka gjëra që më duken të zorshme. Se kush tha një herë në një mbledhje se ne po bëjmë revolucion. Si thua ti, po bëjmë luftë Nacional-Çlirimtare, apo revolucion?

Ai vuri buzën në gaz.

— Të dyja bashkë. Edhe ashtu, edhe ashtu...

— Ëhë...

Ajo ngeli një hop.

— Po mirë, ç'do të thotë revolucion?

— Si të ta them unë ty...

Atij i erdhi fare papritur kjo pyetje. Kujtesa atë kohë s'e ndihmoi, po e ndihmoi logjika prej partizani.

— E di ç'do të thotë? — Ai nuk u përgjegj menjëherë. — Fabrika ku punon nëna jote sot, të bëhet nesër e popullit...

Ajo rrinte si e hutuar. Akoma kishte dritë dhe hije në mendimet e saj.

— Po ajo, nuk është e të zot?

Ramizit i erdhi inat me veten që s'po arrinte t'ja shpiegonte qartë.

— Jo, s'ka si të jetë e tij. Ajo është ngritur me gjakun e punëtorëve. Prandaj e merr revolucionin.

— Cili revolucion?

— Ne, unë, ti... shokët...

Kristina pyetjet sikur i kish në majë të gjuhës:

— Po kush do t'i drejtojë këto punë të zorshme?

— Ne, kush tjetër?

— Ne?!

Fytyra e Kristinës nuk kishte më hije. Partizania gëzohej si ajo fëmija që ka gjetur zgjidhjen e një gjëze të vështirë.

— Sa mirë, Ramiz! Sa mirë që i paskan menduar të gjitha...

Ai pandehi se mbaroi provimi, po ajo e pyeti frapë:

— Po kur do arrihen të gjitha këto?

— Shpejt, besoj.

— Sa shpejt?

— Me të dëbuar gjermanët...

Kaq qenë pyetjet e Kristinës, pastaj i ndruan rolet:

— Thuaj të drejtën, të ka marrë malli për nënën?

Ajo puliti qerpikët e gjatë dhe tha me ngadalë:

— Më ka marrë, si nuk më ka marrë. Pse të gënjej! Më dhimbset, besomë. Ajo ka vuajtur shumë për të na rritur.

Vajza shtriu trupin dhe heshti.

Ai e vështroi me miratim. Çdo vijëzë e fytyrës së saj ishte delikate dhe e dashur.

— Të dhëmb gjë, Kristi?

— Jo, po u lodha pak.

Atëhere u mbështet edhe Ramizi. Po të mos ja kish përmëndur ajo lodhjen, ai nuk do ta ndjente ndofta fare. Po ajo ja kujtoi dhe ai e ndjeu. Ishte vërtet i lodhur!

— Kristi, ç'mendon të bësh pas lufte? —
pyeti ai që shtrirë

Ajo nuk iu përgjegj menjëherë. Ai pandëhu se nuk e dëgjoji dhe ngriti kokën.

— Si të ta them... Nuk e kam menduar ndonjëherë. Qef kam të mësoj, po kur shoh që jam e rritur, më vjen rëndë ta nis prapë shkollën.

Tashti Ramizi mundi ta bënte atë pyetje që e kish patur ndërmend sa herë:

— Pse, sa vjeçe je?

— Shtatëmbëdhjetë.

— Edhe ankohe?

— Pse, pak të duket?

— Po unë që jam njëzetë?

Heshtën një çast. Të dy mendonin për mo-shën e njeri tjetrit.

— Mund të mësoh, s'ka ndonjë gjë të keqe! — e këshilloi ai.

— Jo, Ramiz, dua të bëhem modhistre...

— Modhistre?!

— Po. Pse a s'është punë e bukur t'u qepësh njerëzve rroba?... E di, si mendoj unë budallaqja? Më dëgjo njëherë. Kam menduar kështu. Pas luftës do të hap bashkë me motrat një dyqan me emrin «Rrobaqepësia Partizani». Ëë? Si thua ti?

Ai kafshonte buzët që ta mbante të qeshurën.

— Po pastaj?

— Jo, ti më duket po qesh... Nuk ta them...

— Folë, folë, nuk e kam me ty...

Ajo nuk i zuri besë, po megjithatë vijoi të flasë e nxitur nga mendimet e bukura që i lindën atë kohë.

— Ti nuk më le rehat. Ja, ma ngatërron, ku e kisha fjalën?

— Tek rrobaqepësia «Partizani».

— Po. Në rrobaqepësinë tonë do t'u qepim
rroba vetëm shoqeve dhe shokëve të luftës...

Ata bisedonin me sytë në tavan. Asnjëri s'e
shihnte tjetrin.

— Po mirë, para do të na marrësh?

Ajo e kuptoi menjëherë shpotinë e tij dhe
i mbeti qejfi.

— Kam faj unë që t'i them të gjitha ato që
mendoj...

Ramizi nuk donte kurrsesi ta zemëronte. U
ngrit sakaq dhe i vajti pranë.

— Mos ma merr për të keq, — i tha me të
lutur. — Do bëjmë edhe shaka nganjëherë, apo
jo?

Ajo kafshonte me dhëmbë gërshetin.

— Po, shaka... Ti talle...

— Për ideal, s'tallem... Dhe ja ku po ta
them për hesapin tim, ti nuk mendon ashtu si
duhet. Qeveria jonë do të ketë nevojë nesër për
të gjithë ne që luftuam. Do të ketë nevojë edhe
për ty, edhe për mua... Pse, si të duket, kollaj
është të mbash një shtet? Atë do ta drejtojmë në
radhë të parë ne të luftës. Dhe nuk do të ketë
vënd as për bejlerët, as për tregëtarët, as për
merhumët e qitapeve. Do të jetë në fuqi populli,
e kupton? Prandaj them se e ke gabim që mendon
ashtu. Ti do merresh me punë shteti dhe s'do
bëhesh rrobaqepëse.

Papritur u ngrysën të dy, sikur i bënin hije
njeri tjetrit. Nuk folën një copë herë. Pastaj ajo
theu heshtjen:

— Po ti, Ramiz, ç'do të bësh?

Ai harroi të kthehej në vënd.

— Unë ç'do të bëj? — tha i menduar, sikur pyeti veten. — Do ta lë zanatin dhe do të bëhem ushtarak. U bë kaq kohë që u mësova me armët dhe për njerëz si unë, do të ketë nevojë qeveria jonë nesër...

— Po atëhere lufta do të mbarojë dhe nuk do të ketë më fashistë?

— Lufta për ne nuk do të mbarojë me kaq, Kristi. Ne do të na duhet t'i mbrojmë ato që fituam dhe do fitojmë gjëra të tjera...

Përsëri Kristina po ngatërrohej me këto pyetjet. Gjithnjë koha e pasluftës e ngatërronte, kurse luftën e kishte të qartë... Po sepse e tërhiqte aq shumë e ardhmja! Prapë e ngacmonte një pyetje:

— Si thua, Ramiz, do takohemi atëhere?

Ai buzëqeshi, po ndërkohë sytë i vezulluan nga një pikëllim i lehtë.

— Në mos u vrafshim, pa tjetër... do të takohemi.

— Mos fol ashtu, — zëri i saj shprehte keqardhje dhe frikë njëkohësisht. — Ti bëhesh i keq nganjëherë...

Për herë të parë mallëngjimi ja uli kokën Ramizit.

— Po luftë është kjo, moj Kristi... Nuk dihet. Ne që e zgjodhëm këtë rrugë, i kemi marrë parasysht të gjitha...

Tani asnjeri nuk merrte guximin ta shihte shokun në sy.

— Jo, — tha ajo e prekur, po edhe e bindur kësaj here. — Unë them se do të rrojmë... Ke për ta parë, gjallë do të jemi, po s'u poqëm e po s'e kujtuam këtë tavan. Sa keq që ti s'ke besim!

Ramizit sikur ja ngriti kokën njeri me dorë.

— Unë kam besim, po...

— Po atëhere pse flet kështu?

Pse flet kështu? As ai nuk e dinte. Asnjëherë nuk e kish parë veten në këtë gjëndje. Asnjëherë nuk i kish lënduar kaq shumë ndjenjat e veta. Nga vinte kjo atëhere? Nga dobësia fizike? Nga izolimi? Apo nga ai mendimi tinzar që i rrinte diku i fshehur dhe e nxiste herë pas here? «Po atëhere pse flet kështu?» — i kumboi rishtas në vesh zëri i panjohur. Po Ramizi prapë nuk iu përgjegj këtij zëri, që nuk e dallonte dot tani në ishte i tij apo i saj. E vështroi ëmbël, plot miratim dhe vazhdoi të heshtë. Një rreze gjilpëre dilte nga sytë e saj vezullonjës dhe e therte djaloshin. Vërtet e therte diçka në kraharor. Po ç'të bënte? Të fliste? Fjala tani s'kishte fuqi. Po edhe ashtu, s'mund të rrinte. Donte të bënte diçka. Mjafton të lëvizte. Në këto çaste lëvizja ka gjuhën e saj të qartë. Vuri re se asaj i kish rënë palltua. Zgjati dorën dhe e mbuloi. Pastaj i rregulloi gjerdanin te koka dhe largoi automatikun prej saj. Ngeli një hop: Ajo kish pulitur sytë. Jashtë nata po nder-te krahët dalngadalë. Brënda pothuajse qe errësuar. Nëpër plasat e tavanit vezullonin yjet. Ramizi u kthye në vendin e tij.

— As sot nuk erdhën shokët... — përshpërti ajo dhe pas pak shtoi me zë të ulët. — Natën e mirë!

Atij iu përqeth trupi. Nga mënyra se si i shqiptoi fjalët ajo, ai sikur ndjeu dridhjen e buzeve të saj.

— Natën e mirë, Kristi...

Vetëm kaq dhe pastaj u pështet me kurriz

pas një trari. Ndejti kështu një copë herë. Vështronte Kristinën dhe ndjente se diçka e sëmbonte përbrënda. Ajo lëvizi disa herë lehtazi. Pastaj u dëgjua frymëmarrja e saj karakteristike. Vajzën e zuri gjumi. Ai mbeti fill i vetëm në errësirë. Një rreth mendimesh e kishte vënë në mes. E kushi mund ta ndihmonte në këtë çast? Filluan të dëgjohen bulqthit dhe më pas, guakja e bretkocave. Mëndja e partizanit tani trapitëte larg. Bridhte nëpër rrugët e luftës. Nëpër rrugët plot zigzage dhe peripeçira. Nëpër to kish kaluar ai, duke u ndeshur me vdekjen orë e çast. Po ja, pa prituri u gjend në këtë tavan me një shoqe! Dhe me cilën? Me Kristinën! Ç'ishte kjo kështu? Po ecte nëpër rrugët e luftës apo ishte tërhequr në një kënd të qetë? Ishte një grackë kjo, apo një gëzim që i takonte?

Sa më shumë thellohej Ramizi, aq më tepër rrethi i zjarrtë i mendimeve vinte e ngushtohej. Ishte vetëm në errësirë dhe luftonte. Po kundër kujt luftonte? Armikun nuk e kish aty. Kundër kujt atëhere? Kundër vetes? Po ku është ai armik që s'e shquante dot! Pa dashur i mbetën sytë tek plësat e çatisë. Në qiell kishin dalë plot yje. Yjet e majit që ndrësin si pika të zjarra në honin e natës. Partizanin dikush e tërhiqte posht, dikush e joshte lart. Ai rrinte me fytyrë kthyer nga qielli i belluztë. Rrinte ashtu dhe mendonte. Sa vite kishin kaluar që nuk i kish parë kështu yjet! Ja, kështu, siç po i shihte sonte, me një vështrim të qetë e ëndëritës, me një ndjenjë të ëmbël në shpirt, me një mall të pashpiegueshëm në gjoks. Këta yje i kujtonin atë kohë të largët e të pafajshme të fëminisë që ai s'e afronte dot, ashtu si

nuk i afronte dot edhe ata yje, si nuk mund t'i shkoqte edhe mendimet që e kishin kaplluar. Me një sy tjetër i vështronte yjet sonte ai. I dukeshin kaq të bukur, kaq të ndritshëm, kaq të mistershëm! Dhe kjo e prekte, e prekte, aq sa zemra i përpëlitej në kraharor dhe vegime të panumurta i dilnin parasyve. E si mos ta prekte! Ramizi ishte i ri. Ishte në atë moshë kur yjet shihen më shumë se kurrë ndonjëherë. Po ai nuk kish mundur t'i shihte, ashtu si i shohin moshatarët e tij. Ai kish lënë yjet mënjanë dhe kish marrë pushkën. Megjithatë, ai sonte po i shihte yjet. Po i shihte ashtu, siç i sheh çdo njeri në pranverën e jetës së tij. Drejt tyre e shtynte diçka e pakuptuar, diçka e pakapshme, si ajo drita e yjeve...

Papritur partizanit iu vagëlluan sytë. Kuadri atje lart u prish. Drita e yjeve në qiell u zbeh. Ramizi tundi kokën sikur të zgjohej nga gjumi. Një flakë e zjarrtë shkëlqeu në qiell. Ai hapi dhe mbyllí sytë. Ah, as yjet nuk i lënë të qetë! Flakës së kuqe iu shtua dhe një flakë jeshile. Ai shqeu sytë. Raketa të armikut kaq afër?! Përnjëherë tërë ato vegime dhe ëndra iu arratisën. Në kokën e partizanit mbetën vetëm mendime, mendime të qarta. Diku, lart në qiell, u kryqëzuan dy shigjeta drite. Plasat e çatisë shkëlqenin. Në tavan u zbut errësira. Ramizi vështroi nga Kristina. Ajo flinte e qetë, me buzët gjysmë të hapura, me gërshetat mbi gjoks. Pastaj dritat u shuan. Ai ngeli prapë vetëm në errësirë. U mundua të kthehej në gjëndjen e parë. Po yjet tashti e kishin humbur shkëlqimin dhe bukurinë e tyre. Mendime të tjera e pllakosën partizanin...

Tre

itën e tretë, Ramizit i hipi në kokë të shohë se ç'bëhet përjashta. Posh-të, sigurisht nuk mund të zbriste. Nuk kish kush ta ndihmonte. Plaka kushedi se përse nuk po vinte. Po edhe aty brënda nuk rrihej. I dukej vetja shtrirë si në varr. Tani ai e ndjente trupin më mirë. Vësh-tronte qeprat dhe tjegullat e çatisë dhe kjo e nxiste. Donte të bënte diçka. Ku ishte mësuar Ramizi të qëndronte duar lidhur!

U ngrit dhe, sado ngadalë e me kujdes, tra-rët krëkëllitën. Kristina, me të dëgjuar zhurmën, hapi sytë:

- Pse ngrihesh, Ramiz?
- Të zgjova, më duket?
- Unë zgjuar isha, po ti ç'do të bësh kështu?
- Do të hap një dritare të vogël që të shohim pak qiell me sy...

Ramizi qëndronte sipër saj, gjysmë i krru-sur, rënduar mbi këmbën e majtë. Në fillim atij

iu muarën mëntë, sytë iu mjegulluan dhe plaga i theri në zemër. Po dalngadalë dhimbja i iku dhe ajo marrjemendsh iu shpërnda. Ai ndenji një herë pa bërë asgjë duke parë shoqen e tij tek rrinte e shtrirë, me sytë të ngritur, me duar të lëshuara. Që lartë, ai shquante vijat e lakuara të trupit të saj dhe sepse e ledhatonte padashur një ndjenjë e ëmbël. Për një çast iu duk sikur ajo të qe rrëzuar aty poshtë dhe tashti priste ndihmën e tij.

Ramizi sakaq filloi nga puna. Shqiti me bazonetën e pushkës një dërrasë të çatisë, nxori dorën jashtë dhe zuri të largojë një nga një tjegullat. Pastaj hoqi dy drrasa të tjera dhe hapi një vënd sa për të nxjerrë gjysmën e trupit lartë. Një pllackë e madhe drite plot diell ra mbi gjoksin e partizanes. Ajo menjëherë mbuloi fytyrën me dorë. Gjithë ai shkëlqim ja lbyri sytë. Po kjo nuk zgjati shumë. Ramizi e zuri prapë diellin me trupin e tij. Ai tashti shikonte jashtë. Kristina mezi ç'priste t'i thosh ndonjë gjë. Po ai heshtte për çudi.

Ajo i tha me zë të përçarë:

— Po hë, mor Ramiz, folë...

— Pamja është e mrekullueshme, Kristi!

Zëri i tij i bëhej asaj në vesh sikur vinte nga larg:

— Dëgjon?

— Dëgjoj, dëgjoj!

— Tamam ditë pranvere, Kristi. Toka kudo ka bleruar, natyra i ka ndezur të gjitha ngjyrat, qielli është xham fare. Fshati qenka i bukur, por pak si larg që këndeje. Të gjitha kasollet janë afër njera tjetrës, rrëzë një kodre. Vetëm kjo e

jona ndenjtkë e veçuar. Jemi majë kodrës. Dëgjon? Djallo vënd! Këndej duket lepuri dhe jo më njeriu... Dëgjon?

— Posi s'dëgjojl, , ,

Ajo e dëgjonte pa i rrahur fare qepallat. Zëri i tij vinte i qeshur e si me jehonë. Thua se i vinte përmes asaj dritareje nga një botë tjetër, plot dritë e gas. Po, po, ajo ishte një dritare që e lidhte me botën e madhe!

— Po pastaj, Ramiz?

— Pastaj...? Ç'ke qejf ti të dish?

— Thuamë ç'të duash...

— Syri s'të sheh veçse fushë. Arat kanë ngehur pothuajse pa u punuar fare. Tek tuk sheh ndonjë arë të mbjellë me grurë. Tutje kalon një lumë i vockël. Andej larg shtrihet një pyll i madh... Përtej fare janë malet varg që duken si bedena kështjellash... Sepse më duket sikur Shqipëria është një kështjellë e pafund, Kristi.

Kureshtja nuk e la Kristinën ta çmojë krahasimin e bukur që i bëri maleve Ramizi. Ajo donte të mësonte sa më shumë prej tij.

— Po njerëz sheh?

— Këmbë njeriu nuk sheh. Fshati duket i shkretë. Sa keq që e kanë lënë vetëm gjithë këtë natyrë të bukur. Pemët janë të ngarkuara plot. Shumë prej tyre kanë lidhur. Kudo, Kristi, blerim dhe lule...

Kristinës nuk i shpëtonte asgjë. Përfytyronte ato që i thosh ai dhe i ngjante sikur i kumbonin në vesh vargje nga ato të Naimit, që kish bërë në shkollë. Sa dëshirë kishte t'i shihte me sytë e saj ato që dëgjonte prej tij. Po ku që e zonja ajo të qëndronte në këmbë!

Sa keq! Pranvera e thërriste dhe Kristina qëndronte shtrirë. E ftonin lulet e fushës, pemët e gjelbëruara, cicërimet e zogjve, qielli i kaltër, fladi i pastër. E megjithatë, ajo nuk ngrihej dot.

Zëri i Ramizit kish heshtur. Dëgjoheshin vetëm trillet e shpendëve. Për herë të parë ajo e ndjeu veten fill vetëm, të shkretë e të braktisur.

— Ramiz! — klithi vajza sikur e kapi njeri në fyt.

— Ç'ke?

— Pse nuk flet?

Ajo e kishte kaluar tani kufirin e durimit dhe vonesa e tij e mundonte pamasë.

— Shoh dy njerëz që lëvizin nëpër fshat...

Vajza e mbloodhi veten.

— Ulu më mirë se kushedi...

Ajo i tha këto fjalë me një ton lutës dhe urdhërues njëkohësisht.

Ramizi futi kokën brënda dhe bashkë me të hyri edhe dielli. Sipër gjoksit të Kristinës ranë disa pika vese. Tavani tani u mbush plot dritë. Në pikat e vesës ajo shihte qiellin e kaltër të zvoqëluar sa një kokërr gruri. Sytë e saj shkrepitnin nga shkëlqimi.

— Natyra s'do t'ja dijë fare nga lufta, — tha ai duke u ulur pranë saj. Ajo lëvizi për t'i bërë vënd shokut.

— Ç'ishin ata që pe?

— Dreqi e di... Ishin larg prej këtej — tha ai duke pasur mëndjen gjetkë. Pastaj foli si me vete:

— E kemi vëndin të bukur, Kristi, prandaj na e lakmojnë armiqtë...

— Po edhe ne, ama, u biem hakut. S'i kemi lënë dhe s'do t'i lemë kurrë rehat. Kjo tokë është vakëf...

Pas këtyre fjalëve të thëna me seriozitet, ranjë heshtje e thellë.

— E dëgjon sa bukur këndon? — pyeti ajo.

— Kush?

— Bilbili, s'e njeh?

— Jo! Pse zëri i bilbilit është ky?

Ajo nuk foli, po tundi kokën për të mos ja prishur këngën zogut të bukur. Vajza rrinte e dëgjonte gojëhapur dhe zemra i ndrydhej në gjoks. I dukej sikur i fliste pranvera përmes atyre tingujve të mrekullueshëm, sikur gjithë ai zgjim e lulëzim atje përjashta shndrohej në një këngë magjike dhe vinte deri aty ku rrinte shtrirë ajo.

— Ka bilbila, thonë, — foli Ramizi kur zogu pushoi, — që këndojnë aq shumë, sa një ditë pëlcasin...

— Pëlcasin! Ja dhe këtë s'e kisha dëgjuar.

— Thonë se pëlcasin nga dashuria ngaqë nuk durojnë dot...

— Ha ha, ha... Nga dashuria!

— Kështu thonë. Unë vetë, me sytë e mi, nuk kam parë gjë.

— Çudi!

— Po, po, edhe zogjtë dashurojnë!

— Megjithëmend e ke?

— Kështu thonë. Unë vetë, me sytë e mi, nuk kam parë gjë.

— Po e beson?

Ramizi qeshi edhe e pyeti:

— Po ti si thua?

— Mua s'më besohet. Ata dinë vetëm të këndojnë. Ku dinë ata nga dashuria!

— Edhe njerëzit nuk dinë, po ajo i mëson vetë...

— Ku di unë nga këto gjëra.

Ajo uli sytë. Ai e ndjeu se biseda hyri në qorrsockak dhe u mundua të kthehet prapa.

— S'më pëlqen kjo qetësi, Kristi, — ja bëri ai pas pak.

— Si nuk na erdhi plaka; — tha e menduar vajza.

— Gjersa fshatarët nuk kanë ardhur në shtëpitë e tyre, do të thotë se gjermanët janë këndeje rrotull.

Ajo nuk foli. U duk për një çast sikur u mbaruan fjalët. Edhe atij iu lidh gjuha. Ishte hera e parë që rrinin kaq afër njeri tjetrit. Dhe këtë e vunë re të dy. E vunë re kur ra heshtja. Se heshtja në këso rastesh është si ajo drita e purpurt e perëndimit që vizaton në horizont konturet e maleve. Heshtja i bënte më të qarta dëshirat dhe shqetësimet e tyre.

Papritur, Ramizi vuri dorën në ballin e Kristinës. Ajo mbylli sytë. Ai largoi dorën.

— Sot je më mirë, më duket?

— Po...

Buzët e Kristinës prekën lehtë njera tjetrën. Nuk ndjen gjë?

— Jo.

Buzët e saj nuk lëvizën fare.

— Hiç, hiç?

Ajo hapi sytë. Vështrimi i saj e rrënqethi partizanin.

— Tashti s'ndjej gjë, po natën...

Zëri i saj tingëlloi i zvargur.

— Mos më gënje?

Ajo e mori me gjithë mend,

— Për shpirt të babait...

Zëri i saj tingëlloi plot jetë.

Ai mori guxim dhe ja vuri rishtas dorën në ballë.

— Po koka të dhëmb?

— Pak.

Vajzën sikur e përmëndi dikush:

— Po ti, si je sot?

— Unë mirë jam, po kam hallin tënd. Sa të përmirësohesh ti dhe të ikim që këtej...

Dora e tij qëndronte akoma mbi ballin e saj. Kur u kujtua ai, mollëzat e gishtërinjve iu dogjën. Ajo e vuri re tronditjen e shokut dhe zuri ta vështronte me ngulm. Ramizi e mblodhi sakaq veten dhe për t'i zmbrapsur vështrimet e saj të dyshimta, e pyeti aty për aty:

— Kristi, të ta ndroj plagën?

Vajzës i çërriti menjëherë në zemër.

— Mirë...

Zëri i saj prapë tingëlloi i zvargur.

Një hop ata qëndruan pa lëvizur. Pastaj filluan nga puna. Ai afroi pranë vetes shportën. Ajo u ngrit ndenjtur, pa thënë asnjë fjalë. Ai bëri sikur pa shportën, po sytë sakaq i vanë tek fytyra e saj lulëkuq. Ajo i ktheu kurrizin. Ai vuri re gërshetat e saj të gjata. Kjo zuri të zbërthehej me dorën e shëndoshë. Ai ndjeu një të dridhur. Ajo mudohej të hiqte njerën mëngë të xhaketës. Ai nuk merrte guxim ta ndihmonte. Ajo qëndroi pa bërë asnjë lëvizje. Ai s'dijti ç'të bënte.

Ajo e pa me bisht të syrit. Ai mbeti dhe tha:

— Rri, të ndihmoj unë. . .

Ajo nuk tha asgjë, as po, as jo, veç e la Ramizin ta xhveshë. Po, ta xhveshë, si mund ta xhvishte nëna, shoqja, vëllai, shoku i luftës. . .

Ai i hoqi lehtë me kujdes xhaketen. Çdo lëvizje e bënte ngadalë. Nuk donte kurrsesi t'i lëndonte plagën, përpiqej të mos i shkaktonte asnjë dhëmbje me dorën e tij. Ramizi provonte atë ndjenjë të mprehtë shqetësimi që i zgjohet njeriut, kur kalon për herë të parë nëpër një trung, vëndosur sipër një lumi. Pastaj mori t'i heqë këmishën. Ishte një këmishë burrash, ngjyrë mjalti, që nuk ndryshonte nga ajo e tija. Po këtë hollësi ai nuk e vuri re fare. Pa dashur njera dorë preku gjoksin e saj dhe ai menjëherë u drodh. Shqetësimi i djaloshit tashti sa vinte e shtohet. Kur ja hoqi fare këmishën, atij gati sa s'iu muar fryma. Për një çast ai mbeti, kur e pa ashtu gjysmë xhveshur, me një këmishë të hollë të kaltër, gjithë cirka gjaku. Iu duk si një kordon magjik ai rripi i ngushtë trandafili, që i kalonte nëpër kurriz dhe humbiste diku përpara. . . Sytë, përshqitas, i vanë tek krahët e saj të zbuluar, plot hir, tek supet e rrumbullakta e të lëmuara, tek qafa e bardhë, që ja fshihnin flokët e zes. . . Tundimi tani ishte shumë i fortë, po ai nuk iu bind, e kundërshtoi, e shtyti me të gjitha forcat. Ju bë një rrëmujë në shpirt dhe zuri t'i dhimbte gjoksi. Zemra i rrihte me hov, një zjarr i hollë i gjarpëronte nëpër dej, sytë iu vagëlluan.

Kristina nuk shihte ç'po ndodhte prapa kra-

hëve të saj. Po megjithatë, tek rrinte e kërrusur, me fytyrë të përskuqur, e nemitur, ajo e ndjente shikimin e tij nga prapa, ashtu siç ndjen njëri diellin në kurriz, pa qenë nevoja ta shohë me sy. Pastaj erdhi një çast, kjo ndodhi vetëm pas disa minutash dhe ai e kuptoi se nuk po bënte mirë që po e lëshonte veten në atë mënyrë. Atëhere shkundi kokën dhe kafshoi buzën e poshtme. Mendimet tinzare iu shpërndanë menjëherë, ashtu si shpërndahen serrat kur hedhim një gur në çati. Mjegulla mëkatore u davarit nga një mendim i qartë e plot dritë. Ramizi e mblodhi veten dhe filloi të zgjidhë plagën. Gishtrinjtë e tij preknin trupin e saj, me atë kujdes e frikë njëkohësisht, sikur po preknin krahët delikate të një fluturë të bukur. Lëvizjet tani ai mundohej t'i bënte të shpejta, si të donte të fitonte kohën e humbur. Befas plaga skuqi si një trandafil i madh.

— E ke më mirë sot, më duket!

Zëri i vet, i kumboi Ramizit në vesh i huaj. Kristina nuk foli, po u mundua ta shohë tërthorazi.

Heshtja e saj atij nuk i pëlqeu. Partizanit tashti i kish kaluar ajo furi ndjenjash. Prandaj, kur filloi të lidhte plagën, zuri ta padiste një zë nga brenda. Ky zë nuk iu nda edhe kur e vishte Kristinën, edhe kur ajo u kthye me fytyrë nga ai. Tashti nuk guxonte ta shihte në sy. Dhe që ajo të mos dyshonte për asgjë, partizani uli kokën dhe nisi të merret me plagën e tij.

— Ramiz, të të ndihmoj unë?

— Jo, falemnderit, — tha ai pa i ngritur qepallat.

Vajza kishë qejf ta shihte Ramizin kur të mjekonte plagën e tij. Po zemra s'ja duronte. Dhe kur ai e hapi dhe zuri ta pastronte, ajo herë mbyllte sytë, herë shtrëngonte buzët, herë rrudhte ballin, ndërsa damari i kaltër i rrihte në gushë.

— Sa duron ti, Ramiz... — tha ajo, kur ai mbaroi punë me këmbën e tij të plagosur.

— Po dhe ti duron, ama...

Një nënqeshje e ëmbël përkuli vijën e buzëve të saj.

— Duroj, po kam zemër zogu...

— Do mësohesh, mos ki gajle. Lufta të mëson vetë, si të...

— Prit, Ramiz, — klithi ajo me zë të vogël dhe i kapi njerën dorë.

— Ç'ke?

— Se kush po vjen!

Në qetësinë e tavanit u dëgjua shkoqur zhurma e disa çapeve. Ishin çape të rëndë, këmbë që shkelnin nëpër gurët e oborrit të shkollës.

Zhurma sa vinte e afrohej. Po Ramizi dhe Kristina nuk lëvizën fare. Kësaj radhe as armët s'i trazuan. Ndofta pse qenë aq afër njeri tjetrit. Ndofta merrnin zemër tek vështroheshin në dritën e syrit. Zhurmës së hapave iu shtuan disa zëra.: Të dy partizanët përpiqeshin të dukeshin të qetë. Sikur të qenë mësuar tashti me të papriturat dhe rreziqet. Zërat u dëgjuan aty pranë. Partizanët prapë nuk lëvizën. Në veshët e tyre ~~and~~hën fjalë të shkëputura.

«Cilët janë këta?» Këtë pyetje dukej sikur bënin sytë e tyre të ndezur, dora e saj që shtrën-

gonte dorën e tij, frymëmarrja e tyre që qe shkrirë në një!

Zërat filluan të shquhen nga njeri tjetri. «Sa veta janë?» Ramizi shtrëngonte nofullat. Kristinës i rrihte damari i kaltër në gushë.

«Mos janë shokët që na kërkojnë? Apo janë armiq?!»

Çapet e të panjohurve erdhën tani fare afër. Tamam sikur binin aty në tavan. U dëgjua dera poshtë që u çel. Këta sipër vështruan veten e tyre në beben e hapur të njeri tjetrit. Zërat e huaj kumbuan poshtë, nën ta. Prapë nuk po merej vesh se ç'njerës ishin. Kristina zgjati dorën drejt armës.:

— Mos... — i pëshpëriti ai në vesh.

Ajo mblodhi dorën. Ai e përgëdheli me sy. Për një kohë u nemitën të dy palët. Ra një hesh-tje që i ngjante vdekjes. Ramizi qe kthyer i të-ri në një qenie që vetëm hetonte. Të gjitha shqisat i shërbenin këtij qëllimi. Partizanit nuk i shpëtonte asnjë hollësi e çastit.

U dëgjuan përsëri zërat që poshtë. Kësaj here nuk erdhi kumbimi i tyre, po fjalët vetë, të garta sa asnjëherë:

Zëri i parë: ... Fshat i varfër...

Zëri i dytë: ... Po ti prapë nuk ngele pa gjë!

Zëri i parë: ... Unë? ...

Zëri i dytë: ... Ti, po kush?

Zëri i parë: ... Ç'ka bereqaversëm. Gjynah të qahem. Po edhe ti s'u ndave keq.

Zëri i dytë: ... Kam frikë se mos na i xhvatë Elmazi.

Zëri i parë: ... Për Baba Alinë, iki që nesër.

Zëri i dytë: Po e ke komandant, mor qafir.

Zëri i parë: Po çka se e kam. Le të shkojë vetë, po ja mbajti...

— Ballistë! — mërmëriti Ramizi dhe shtërngoi më fort nofullat.

Kristina tani hetonte gjëndjen vetëm nëpërmjet fytyrës së Ramizit. Qëndruan kështu për një copë herë të gjatë. Partizanët lart e ballistët poshtë.

Ata poshtë ishin shtruar këmbëkryq. Si duket hanin dhe bisedonin. Ata sipër ishin të detyruar të dëgjonin. Të dëgjonin armiqt e tyre, ashtu shtrirë, pa lëvizur fare nga vëndi. Të dëgjonin sharjet, shpifjet budallallëqet e tyre: «Sa i ndyrë është armiku!...» — këtë mendonin për afërsisht të dy partizanët.

Ramizi ckërmiste dhëmbët dhe psherëtinte ultazi:

— Ah, ç'të bëj... pa dija unë...

Kulmi i zëmërimit të tij arriti atëhere kur erdhi sipër kjo copë bisedë:

Zëri i parë: Për Baba Alinë, flenë me partizankat...

Zëri i dytë: Më qafsh!

Zëri i parë: Posi! Sidomos me komisarët.

Zëri i dytë: Flenë si me gratë e tyre, ë?

Zëri i parë: Atë s'e di unë, se nuk u kam mbajtur pishën, po me ç'thonë.

Zëri i dytë: Ja kjo është luftë, byrazer. Jo si ne, të gjithë dervishë...

Zëri i parë: Mor dervishëve u qafsh hallin ti, po neve të varfërit...

Kristinës iu mbyllën sytë, sikur ja ngjiti njeri. Ramizi luftonte me jehonën e fjalëve të

tyre që përhapeshn nëpër tavan. Zëmërimi i therte gjoksin, po ç'të bënte?

Pas një ore ata u ngritën dhe ikën. Ramizi u çua dhe i pa nga dritarja e çatisë. I vuri re nga prapa tek largoheshin. Ishin të dy njësoj: të shkurtër, me pushkë të gjata italiane, me qeleshe të bardha, me shallvare të gjëra...

— Shpëtuam për një qime, se sikur të ishin ngjitur... — tha Kristina e gëzuar kur u kthye Ramizi në vënd.

— Po atyre nuk u punon kungulli për asgjë, veçse për të vjedhur...

— Po sikur të hipnin në tavan?

Ramizi u step papritur. Vështrimi i saj i ra në sy përnjëherë.

— Sikur të hipnin, do t'i prisnim me plumb, — u përgjegj ai me vonesë dhe sakaq kafshoi gishtin tregues.

Pas pak, ajo pyeti prapë:

— Ç'do kenë dashur këtej, thua?

— Do të jetë ndonjë patrullë balliste. Po në vënd që të patrullojë, del nëpër fshat dhe vjedh sepetet e nuseve.

— Unë kujtova se mos erdhën të na rretho- nin neve...

Ai qeshi dhe e qeshura e tij qe aq gazmore dhe e çiltër, sikur të mos kish ndodhur asgjë para disa minutash.:

— Po pse, a nuk është kështu rrethimi? — pyeti ajo me gjysmë zëri, si ai fëmija i përkë- dhelur që zihet në faj.

— Rrethimi... hë... s'ke parë rrethim ti në dimër...

Gazi u zhduk nga fytyra e djaloshit.

— Pse, si është? — pyeti ajo me një këshëri miturake.

— Ma thuaj, dua ta di.

— Po më lëndon një plagë të zemrës. Kjo që do të tregoj ka ndodhur vetëm disa muaj përpara, — nisi ai me zë të ulët dhe i menduar. — Ishim në malet e Skraparit. Ty s'të ka rastisur të shkosh andej... Janë male të egra ato në dimër. Merre me mënd, afër Tomorrit. Ishte koha që sa po kish filluar operacioni. Grupi ynë që nga të parët që u godit. Patëm dëme të mëdha. Mbetëm gjysma e atij që qemë. Na u vra dhe komandanti. Ngelëm me Aliun, komisarin. Ti e njeh komisarin e batalionit të parë... Bënte një dimër që s'do ta harroj gjersa të vdes. Mirë gjermani, thoshim, po «perëndia» ç'kish me ne? Të përcëllonte e ftohta. Frynte një erë, brisk fare. Bora e madhe i kishte zënë të gjitha rrugët dhe shtigjet. Po neve na duhej të lëviznim për të gënjyer armikun. Ishim të lodhur e të veshur si mos më keq. Dy gishtat e këmbëve atëhere i humba. Më ngrinë e m'u kalbën në dëborë. E kush i kujton ato tashti? Të tjerët lanë kokën. Po e patëm fjalën tek rrethimi. Eh, sa i keq është rrethimi nganjëherë. Jo nganjëherë, po shumë herë. Pabesia gjithnjë është e hidhur. Ja si na ndodhi. Pasi kishim bërë një rrugë të gjatë, plot peripecira, vendosëm të qëndrojmë në një fshat. Nuk ishim në gjëndje të vazhdonim më tej. Sa mbritëm, u shpërndamë nëpër shtëpia. Mua dhe Dhimitrit na ra të shkojmë në një bazë. Ti nuk e ke arritur atë. Ç'djalë ka qenë ai! Nuk e bën më nëna një djalë të tillë... Nejse... Më pikon në zemër kur e kujtoj... Shkuam në shtë-

pinë e një fshatari, andej nga fundi i fshatit. Po nuk bë më rehat fare. Sapo e morëm pak veten, na erdhi urdhëri të ngrihemi, se po vinin gjermanët dhe ballistët. Sa dolëm ne, ata mbritën. Në fakt ishim rrethuar. Qe natë, një natë e keqe, e errët pus, me borë e me të ftohët qamet. Megjithatë, e gjetëm njeri tjetrin. Na tha disa llafe-komisari dhe, me kokë në torbë, bë më përpara në drejtime të caktuara. Unë me Dhimitrin muarëm anën e një përroi. Po ai që në të shtënafe e para u plagos. M'u desh, pra, të lëftoj vetëm në fillim. Pastaj më erdhën në ndihmë shokët. U bë batërdi e madhe atë natë. Mezi e çava rrethimin. Përfitova nga errësira, se po të kish zbardhur, ngela aty në mes të ujçërve. Mora Dhimitrin në krah dhe, me shpirt ndër dhëmbë, hyra në pyll. U futa thellë pyllit, derisa gjeta një kasolle druvarësh. Në këtë kasolle ndejtëm dy ditë. Pamen do, Kristi, në mes të pyllit, të rënduar nga bora, pa bukë e pa zjarr, me një të sëmurë për vdekje. Ai kërkonte ndihmë, rënkonte, thërriste, ankohej, dhe unë s'isha në gjëndje të bëja asgjë. Mos harro se ishte dimër, jo si tashti behar fare. Haja veten me dhëmbë dhe sa s'qaja nga inati. Isha gati të bëja çdo sakrificë, vetëm të shpëton-te ai! Po gjëndja e tij sa vinte e rëndohej. E kish marrë plumbi keq, të shkretin. Të nesërmen do-la nëpër pyll. Kërkova shokët, thirra si i marrë. Me përgjigjeshin vetëm kafshët e egra dhe dru-rët që kërcisnin nga bora. Atëhere u ktheva në kasolle. U ktheva me zemër të coptuar. Ai do të më kërkonte ndihmë, do të thërriste dhe unë s'do të isha në gjëndje t'i jepja asgjë. Po nuk ja dë-gjova zërin më, sepse sa hyra në kasolle, ai rën-

koi rëndë dhe u përpëlit. I vajta menjëherë afër, ai nuk m'u përgjegj. Psherëtiu thellë, sikur e nxori jashtë gjithë frymën që e mbante gjallë dhe zbardhi sytë. Pas pak më vdiq në duar. Kështu ngela vetëm, me Dhimitrin e vdekur, shokun tim më të mirë. Rrija e shikoja dhe nuk më besohej që s'ishte më gjallë. I flisja, e tundja, e fërkoja, i vija veshin nëpër trup. Po kot që i bëja të gjitha këto. Ai ishte ftohur e qe bërë kallkan. Nuk kishë pse të rrija më. Gati sa s'po mbaroja edhe unë. Isha i lodhur qamet, i uritur për vdekje, i nxirë nga të ftohtit. Mezi e binda veten se ai kishte vdekur. Vajta hapa një gropë në borë, rrëzë një dëllinje, e mora Dhimitrin në krah dhe e solla aty. Para asaj grope nuk i mbajta dot lotët, e putha në buzë, siç putheshim sa herë që niseshim për ndonjë aksion dhe e mbulova me borë. M'u duk sikur varrosa atë kohë një pjesë të vetes, aq shumë më dhëmbi. U kheva në kasoile. Hodha armën dhe çantën e tij krahëve dhe u nisa për të kërkuar shokët. Në çantë gjeta një letër që ai ja shkruante nënës. Nuk kish arritur ta mbaronte. Atëhere e mora dhe e mbarova unë. Dhe, më vonë, ja dërgova nënës së shkretë me korierin e batalionit, Zoin... E di ç'djalë ka qenë? Për një vit mbaronte normalen. Bënte dhe vjersha, vjersha revolucionare. Kanë mbetur të gjitha. I ka Aliu... Eh, sa shokë na kanë ngelur atyre maleve!...

Kristina fshiu lotët me kurrizin e dorës dhe tha e ngashëryer:

— Ma këpute shpirtin, Ramiz. Më mirë të mos ma kishe treguar.

Partizani nuk foli. E mundonte shumë ai kujtim i freskët.

— Tashti po e kuptoj, — tha ajo pas pak e lehtësuar, — se kjo e jona nuk është gjë para asaj që kini hequr ju...

— Ashtu, Kristi, — foli ai i rënë në mendime. — Kanë ndryshuar shumë punët. Ne tashti i kemi lënë malet, kemi zbritur në fushë e po u afrohemi qyteteve. Edhe pak na ka mbetur. Po sa kemi hequr për të ardhur gjer këtu!... Merre me mënd, ishim një grusht njerzish, tashti jemi bërë një brigadë e tërë...

Pastaj Ramizi i foli për shokët e grupit, për Aliun, komisarin që ishte plagosur disa herë e s'donte t'ja dinte, për Haxhiun, shenjuesin e zot që kish vrarë me dhjetra armiq, për Zoin, korierin trim, që nuk e njeh fare frikën e për disa të tjerë që ajo s'i njihte, por që të gjithë tok, e bashkë me ta edhe Ramizi, kishin luftuar dhe kishin mbetur gjallë pas operacionit të dimrit. Biseduan edhe për markat e armëve, për llojet e fishekëve e sidomos për ata me helme, për efektin e bombeve... Kështu kaloi e gjithë paraditja. Ata kishin folur aq shumë sa Ramizi për një çast pandehu prapë se tashti nuk kish mbetur gjë më për të biseduar. Por pasi hëngrën pak bukë dhe u shtrinë e pushuan, aty nga pasdrekja, Kristina e pyeti për diçka që atij nuk i kish shkuar ndonjëherë nëpër mënd:

— Ramiz, a të pëlqejnë librat?

— Më pëlqejnë...

— Ti duhet të kesh kënduar shumë, ë?

— Pse, ti nuk ke kënduar?

— Kam kënduar, por mbase jo sa ti...

Ai qeshi nën hundë:

— Ku e di ti se kam kënduar shumë?:

— E marr me mend...

— Po mëndja mund të të gënjejë.

— Jo, për ty s'më gënjen...

Këto fjalë ajo i tha me aq bindje, sa ai u turbullua dhe nuk dijtë ta kundërshtojë aty për aty. Kaloi një copë herë në heshtje. Pastaj ajo e ngau prapë bisedën e filluar:

— E ke kënduar romancin «Gjenovefa»?

— Jo.

— Është romanc i bukur... E shkreta Gjenovefë!.. Sa kam qarë për të... Unë qaj kur këndoj romanca. Po ti qan?

— Jo, nuk qaj...

Ramizi buzëqeshi, po ajo nuk e vuri re. Ai nuk e merrte me mend se si mund të ketë libra të tillë që ta bëjnë njerinë të qajë, siç kish qarë ajo.

— Ju djemtë s'qani kollaj, po ne vajzat ndonjëherë ato që s'i themi dot me fjalë, i shfrymë me lot... — plotësoi Kristina arsyetimin e saj.

Ramizi deshi t'i thotë një herë se lotët tregojnë dobësi, se njeriu nuk duhet të qajë, por mënyra se si ajo fliste, zëri i saj i ëmbël e i afërt, e thyen padashur dhe e bënë të heshtëte. E ç'ish nevoja të kundërshtonte. Ai e njihte tani natyrën e saj të butë. Më mirë t'i thosh se ç'libra kish lexuar, se sa ta rëndonte me këshilla e vrejtime. Nuk ishte as koha, as vëndi. Ramizi solli nëpër mend me radhë ato pak libra, romanca, siç i quante ajo, që kish kënduar dhe sepse i lindi dëshira papritur t'i flasë për njerën prej atyre.

— «Lulen e kujtimit» e ke kënduar ti? — e pyeti ai me të shpejtë, i rrëmbyer nga një gaz i vetvetishëm.

— Jo, dëgjuar e kam, po s'më ka rënë ndonjëherë në dorë. Është i bukur?

— Shumë i bukur... Flet për kohën e çeta-ve të lirisë... Është një libër patriotik i mirë, por ka një gjë: s'para është revolucionar... Se si është ashtu...

— Vërtet?!

— Po...

Vajza bëri sikur e kuptoi mendimin e tij. Në të vërtetë nuk dinte ku e kish hallin ai. Një libër që është shumë i bukur, s'ka si të jetë edhe i keq. Këtë nuk e kuptonte Kristina. Sakaq u ngrit ndenjurr dhe e pyeti me druajtje:

— Po si qenka ky libër kështu?!

Ramizi s'dinte t'ja shpjegonte me disa fjalë, ndaj i tha:

— Do të ta them të gjithë?

— Posi, të ma thuash të gjithë. Unë i kam shumë qejf librat. Po e mban mend të tërë?

— Sikur e kam kënduar dje...

Ramizi kish kohë që e kishte lexuar, ndofta disa vjet, dhe megjithatë, i tha se e mbante mend mirë. Po a e mbante mend vërtet? A do t'i kujtoheshin të gjitha ngjarjet me radhë? A do të dilte dot atje ku donte? Nuk ishte puna vetëm tek kujtesa. Ai nuk do tregonte një përrallë që ta dëfrente Kristinën ose ta vinte në gjumë. Donte t'i rrëfente një histori që të kish një kuptim. Po, një kuptim që të barte një pjesë të mendimeve që i buisnin në kokë.

Dhe kështu ai nisi të tregojë. E përmblodhi

gjithë romanin në një tregim të tijin, në një tregim të gjatë e tërheqës duke i paraqitur ngjarjet si të vërteta, tamam si t'i kish jetuar vetë. Dashurinë e Dhimitrit me Olimbinë e tregoi, jo ashtu siç është në libër, po ashtu siç e mbante mend, të rregulluar e të zbukuruar me fantazinë e tij. Tregimi rridhte aq natyrshëm, sa ai vetë nuk ishte në gjëndje të dallonte se ç'gjë ish e tija e ç'gjë ish e librit në ato që i thoshte Kristinës. Për t'i bërë ngjarjet sa më të gjalla e tërheqëse, ai zuri t'i dramatizojë: ndryshonte zërin sipas rasteve, bënte gjeste me dorë, e shoqëronte me mimikë të fytyrës. Ajo e ndiqte me gojë hapur dhe herë pas here e ndërpriste me pasthirma ose e nxiste me fjalë.

Në fund, Ramizi mori një pamje të ngrysur dhe, duke tundur kokën, tha me keqardhje:

— Ah, Dhimitër, Dhimitër...

— Ç'ke me Dhimitrin? — pyeti ajo e habitur.

— Si ç'kam? Po pse, mirë bëri ai që vajti e u lidh me zotin Kristo?

— Po pse s'bëri mirë? — e kundërshtoi ajo, pa i shkuar mëndja tek ndonjë gjë e keqe. — Ai e donte Olimbinë dhe zoti Kristo ishte babai i saj.

Sytë e Ramizit xixëllonin nga një zemërim i përmbajtur. Ai rronte akoma me ngjarjet e tregimit.

— Hë, babai i saj! Po tamam nga babai i saj ai dinte ç'kish hequr... Zoti Kristo, kupton, i kish marrë shpirtin... Bashkë me Nikon, ai u përpoq ta zhdukte nga faqja e dheut... Kurse Dhimitri vajti e shpëtoi nga thonjtë e hajdutëve. E pse?

Mos për të mirat që i kish bërë? Mirë, ja falim këtë... Po pse vajti e u bë dhëndër i zotit Kristo... e kupton ti këtë? — atij filloi t'i merrej goja. — E di ç'do të thotë kjo? Dhimitri hyn në radhën e tregëtarëve. Kështu është kur nuk mban qëndrim...

Ramizi ishte i inatosur me të vërtetë. Atij i mbahej goja dhe përsëriste shpesh fjalën «kupton». Kristina tani e kishte vështirë t'i dilte përpara vrullit të tij. Ndaj heshti dhe kjo sikur ja fashiti ca zemërimin partizanit. Pas pak, ai zuri të flasë më i qetë:

— Të mos harrojmë se ai ishte shërbëtor, punëtor i varfër dhe një shërbëtor nuk mund të bëhet kollaj borgjez. Të them të drejtën, për këtë nuk i besoj librit. Them që e ka sajuar ai që e ka shkruar. Dashuria e tyre nuk më duket fort e rregullt. Ja, më thuaj, di ti ndonjë rast, që një shërbëtor, siç ishte Dhimitri, të jetë martuar me ndonjë vajzë tregëtare?

Ai nuk priti që ajo të përgjigjesh. Bile as nuk pa që ajo ngrii supet, po iu përgjegj vetë pyetjes së tij:

— Asnjë, për ideal, asnjë...

Kristina mendonte vetëm për fatin e dashurisë së Dhimitrit me Olimbinë dhe as i shkonte mendja fare për ato që thosh Ramizi.

Ajo rrinte e brengosur dhe e nemitur. Këtë Ramizi e vuri re kur i kaloi ai vrull i brëndëshëm që i kish shpërthyer pa prituri.

— Ç'i ke ata sy ashtu? — pyeti ai si me qortim.

— Kot... — belbëzoi ajo dhe e mbuloi fytyrën me dorë.

— Të dhimbset Olimbia?

Vajza nuk dijti të dredhojë dhe foli si t'i fliste vetes:

— Po, më dhimbset...

— Budallaqe, qan për hiç gjë. Ne s'kemi qarë kur janë vrrarë shokët.

Ajo u mundua ta fsheh veten duke buzëqeshur. Pastaj papritur e pyeti me zë të lartë:

— Po si ta linte Dhimitri atë, kur ajo u çmënd për të dhe vuajti aq shumë?

Ramizi u ndez rishtaz:

— Ç'i duhej, fundi, të trazohej me të, apo donte të bëhej prapë shërbëtor i zotit Kristo?... Po thuaj që atëhere ishte kohë tjetër, kupton! Tashti njerëzit janë ndryshe dhe dijnë t'i dallojnë këto gjëra. Sot nuk gjen Dhimitra dhe Olimbira...

Kristina rrinte gojëkycur dhe habitej se si Ramizit, që ishte kaq i mirë e i kuptueshëm, nuk i vinte pak keq për Olimbinë dhe dashurinë e tyre.

Pasi u mendua një hop, ai shtoi:

— E di si them unë? Më mirë të lidhesh me një njeri të radhës sate, që të shkon dhe të kupton nga të gjitha anët. Ç'na duhet të trazohemi me bijt e tregëtarëve e të bejlerëve? Si thua ti, Kristi?

— Ku ta di unë, — ngriti supet ajo. — S'i kam menduar ndonjëherë këto gjëra...

— As unë nuk i kam menduar, po ra fjala...

Kristina uli sytë dhe sikur u mblodh në vet-vete. Ramizi sa vinte e shqetësohej. Një mendim i gjallë i përpëlitej nëpër kokë. Ndjente që gjaku po i hipte në fytyrë. Matej të thoshte diçka, po një nyje i lidhej në grykë dhe s'e linte të fliste. Ishte si ai njeriu i pastërvitur që merr hov të

kapërxejë një pengesë dhe, kur vjen para saj, pa pritur qëndron. Mund që ai të qëndrojë kësh-tu disa herë, po më në fund e kapërxen dhe del matanë. Matanë donte të dilte edhe Ramizi. Ai mori hov disa herë, disa herë iu lidhë gjuha, po më në fund guxoi ta pyesë:

— Ti... Kristi, ke dashuruar ndonjëherë?

Ajo nuk e kuptoi aty për aty dhe hapi sytë:

— Si the?

— Ke dashur ndonjë djalë?

Kristina u skuq deri në vesh dhe tha me të shpejtë:

— Jo...

— As unë... — tha ai si për ta qetësuar.

Kristina tërhoqi përpara gërshetat dhe filloi t'i luajë nëpër duar. Vështrimi i saj pulitej pas qerpikëve të ulur. Heshtja që pasoi sikur rëndonte mbi gjoksin e partizanes së re. Tashti ajo nuk merrte më frymë e qetë.

— Po na kalon gjithë rinia në luftë... — tha ai papritur me një zë plot duf dhe, duke shikuar diku nga fundi i tavanit, shtoi me të psherëtiturë:

— Luftojmë, Kristi, dhe na shkon mëndja se jemi të rinj...

Ajo e kuptoi mendimin e tij të pashprehur dhe, si për t'i dalë përpara, tha:

— E ku është ajo kohë tani, Ramiz...

Dhe tek tha këto fjalë, ajo mori një hije të rëndë, tamam sikur po thosh ndonjë parullë a kontraparullë partizane. Uli kokën dhe nisi sërisht të ngacmojë gërshetat, pa guxuar të ngrejë sytë.

— Koha s'është vërtet... — ja bëri Ramizi,

si t'i fliste vetes tek mundohej ta shpërndante mjegullën që i errësonte mendimet dhe shikimin... — Mirë thua ti, ters e kemi... Po nganjëherë njeriu nuk e ka veten në dorë: Nuk e urdhëron dot... Mund ta urdhërosh në luftë, kupton... po në këso punësh... është vështirë... kupton. Është moshë me zarar kjo, kupton... Apo e kam keq?

— Ç'të them unë e shkreta... mosha jonë ka andralla të tjera tani...

— Andrallë është dhe kjo, Kristi...

— Cila?

Ai u shtang dhe shtoi me vonesë:

— Ja, kjo... mosha jonë...

U krijua një pauzë e gjatë. Ramizin diçka e gërvishte në krahëror. Ajo nuk dinte ç'të bënte me gërshetat. Ai mundohej si ta vazhdonte më tej këtë bisedë, kurse ajo lutej me veten që të mbyllej me aq.

— E di si them unë? — tha Ramizi duke lëvizur trupin për ta larguar atë plogështi, që e pengonte të fliste lirisht. — Sot nuk është koha, kupton, po nesër kur të kthehemi në shtëpi, kupton, po qe se kthehemi gjallë, ë?... Ne do të martohemi doemos, kështu?

— Po... — pëshpëriti ajo me një fije zëri.

— Pa tjetër do të martohemi... — ngriti zërin ai, me qëllim që t'ja hiqte sado pak vajzës druajtjen edhe turpin që e kish zënë atë çast. — Do të martohemi, ëë? se nuk kemi ndër mend të mbyllemi nëpër manastire... Si thua ti, të bëhemi murgjër?

Pa dashur Kristinës i erdhi për të qeshur. Ajo kafshoi buzën dhe s'u përgjegj.

— Do të martohemi pa tjetër, — tha ai i vendosur. — Po ç'do të ndodhë? Ja, ku ta kam fjalën, kupton... Nuk do të marrim bijat e zotërinjve, siç bëri Dhimitri që mori bijën e zotit Kristo, po... do marrim shoqet tona të luftës...

Kristina u drodh përnjëherë. «Rreziku tashti ishte fare afër!»

— Mos të të vijë rëndë, kupton... po unë fjala vjen, ë... vajzë më të mirë se ndonjë nga shoqet tona ë? nuk do të gjeja kurrë... Pse, e pakët të duket gjithë kjo luftë për ta njohur njeriun?.. Kështu si unë, do të veprojnë edhe shoqët e tjerë... Apo nuk mendoj drejt?

Ajo, në vënd që t'i përgjigjej, hodhi gërshetat pas, pa i ngritur sytë nga prehëri.

Ai ja pat prapë:

— Si thua, kam apo s'kam të drejtë?

Ajo e vështroi si me frikë, pa i çuar qepallat dhe pëshpëriti:

— Ku di unë...

— Po ti duhet ta dish...

— E nga ta di unë... Këto gjëra i dëgjoj për herë të parë... Nuk ma ka sjellë punal

— Po mund të ta sjellë... Të rinj jemi...

Ramizit i ngjante sikur ecte kundër rrjedhës së një lumi të furishëm.

Ajo u mendua një çast dhe mori guximin e tha:

— Të rinj vërtetë, po jemi partizanë, Ramiz! Atë sikur e shtrëngoi njeri në grykë.

— Nuk i dihet këtyre gjërave, Kristi, prandaj them...

— Si nuk i dihet. ne luftojmë, Ramiz. dhe të gjithë të tjerat i kemi lënë mënjanë...

Atij iu errësuan sytë nga një zemërim i papritur. Ngriti dorën në drejtim të saj dhe thirri:
— Kristi, mos më folë kështu. Unë i di detyrat e mia.

Zëri i tij kësaj here tingëlloi në veshët e saj i ashpër e i papërmbajtur.

Ajo mbeti e nemitur, sikur ai ta kish qëlluar me shuplakë. Ai u prish menjëherë në fytyrë, sikur ajo t'i kish lënduar keq plagën.

Ramizit sakaq iu sulën qortimet:

«Mos kujton ajo se nuk e di unë pse kam dalë maleve? Pandeh se kam dalë për qejf?... Unë nuk jam ndonjë djalkë mamaje... As ndonjë vagabond që dua të shfrytëzoj rastin! Unë jam shoku i saj më i afërt dhe shumë keq, nëqoftëse mendon ndryshe!..»

Qortimet i kalonin Ramizit si thika nëpër kokë. Balli iu mbush me bula djerse. Muskujt e fytyrës iu mblodhën si ta kish zënë ngerçi dhe mjekra iu drodh. Vala e zemërimit i hipi në kokë dhe atëhere nuk mendoi më. U ngrit papritur plot duf dhe, duke u mbajtur me një këmbë, kaloi në vëndin e tij. Ishte hera e parë që shkelte kufirin e durimit.

Kristinës i dogjën sytë.

— Ramiz!

Ai ktheu kokën dhe e vështroi vëngër:

— Ç'pate kështu, Ramiz?

— Asgjë... — ja priti ai rëndë dhe prerazi...

Asaj iu pre balli nga rrudhat.

— Jo, ti ke diçka...

Ai përnjëherë uli sytë.

— Kam këtë që nuk dua të të bezdis...

— Mos ma thuaj më atë fjalë, se do të zëmërohem. Unë të kam si vëlla...

— «Vëlla!» — përsëriti djaloshi me vete dhe u mvrejt akoma më shumë.

Ajo e hetonte pa ja ndarë sytë. Ai mbante buzët e puthitura fort.

— Po ti, a më ke motër? — e pyeti vajza me një ton fëminor.

— Jo, — tha ai i vendosur, ndërsa prupuliste qepallat, — të kam shoqe lufte!

Biseda rështi pa pritur. Kristina tashti s'dinte ç'të thoshte. Ai prapë e lidhi në fjalë. Ata prapë i ndau heshtja. Një gërrzë e verdhë, si lulet e mimozave, vëzëllonte përçark tyre.

— Ramiz, ngreu të hamë bukë...

— Ha ti, mua s'më hahet...

— Jo, do të hash.

— Me zor?

— Po, me zor!

Lutjet e saj sikur ja shtruan gjakun partizanit. Rrudhat në fytyrën e tij u rralluan.

— Po nuk më hahet, besomë.

— Atëhere, as unë nuk ha...

Ajo u ngrys në fytyrë. Pa dashur Ramizit i erdh keq. Nuk mjaftonte plaga e rëndë në trupin e saj të njomë. Duhesh që edhe ai ta dëshpëronte. Kish një dyzim të vetëdijës atë çast. Partizani i vjetër e mblodhi veten. E mposhti ndjenjën që atë çast e quajti të keqe dhe vajti përsëri tek ajo. Po këtë herë i ndejti pak larg.

Ajo vendosi në mes miserniken dhe mori të hajë vetë e para.

Ata hetonin njeri tjetrin tinzisht, pa shkëmbyer asnjë fjalë.

Ai kafshoi bukën. Nofullat e tij lëviznin me plogështi. Ajo përtypej dhe shikonte mustaqet e tij të zeza.

— Si të duket misernikja, Ramiz?

— E mirë!

— Po djathi?

— I mirë!

— Po unë, si jam?

— E mirë.

— Jo, — tha ajo e mallëngjyer, — unë nuk jam e mirë, jam e keqe përderisa të zemërova...

Ramizit iu drodhën buzët. Ajo tani ishte përtej cakut të vështrimit të tij.

— Kristi, kuptoje që unë jam i keq dhe ti je e mirë...

Ata vështronin nofullat e njeri tjerit që lëviznin si mekanizma nën faqet e dobësuara. Ajo priti sa ai kapërxeu kafshatën, dhe tha:

— Mos të mbeti hatri?..

— Jo.

— Pse më gënjen?

Ai shtërngoi sytë dhe s'foli.

— Ëë? Pse më gënjen?

— Unë s'di të gënjej, aq më tepër ty nuk të gënjej dot...

— Po pse të mbeti hatri?

— Po njeri jam dhe unë. Më mbetet gajnëherë hatri...

— Po unë s'jam njeri?

— Njeri je!

— Po atëhere nuk të vjen keq?

— Për çfarë?

Ajo s'u përgjegj. Biseda rishtas hyri në qorrsoakak.

Tashti ata e kishin lënë fare të ngrënë. Bukën në vënd që ta hanin, e thërmonin nëpër duar.

— Ti më mundon, Ramiz?

— Si të mundoj?

Ajo kafshoi nyjen e gishtit tregues.

— Po, më mundon... Si të ta them unë ty...

Ai e vështronte drejt e në sy:

— Si? Më thua j si të mundoj?

Ajo uli kokën dhe tha me zë të përçarë:

— Kur s'më flet, më duket sikur më dënon dhe më ngjan se jam e tepërt këtu...

— Ndofta jemi të dy të tepërt...

— Nuk të kuptoj.

— As unë s'të kuptoj...

Kristina u hutua fare.

— Po ne kuptoheshim shumë mirë. Si u ngatërruam kështu?

Fytyra e Ramizit u bë serioz.

— Kristi, i lëmë më mirë këto muhabete. Nuk merremi dot vesh. Ndofta s'është koha.

Ai mezi e mbante dufin përbrënda.

— Për çfarë nuk merremi vesh? — pyeti ajo e tronditur, ndërsa sytë iu bënë qelq.

— Për asgjë nuk merremi vesh!

— Si për asgjë? Jemi partizanë dhe nuk u marrkemi vesh?

Ai shtërngonte dhëmbët dhe merrte frymë rëndë.

— Ne na bashkon vetëm lufta. Ajo na ka sjellë këtu. Po sa për gjëra të tjera, është e kotë

të flasim. Ti flet me kokë, unë flas me zemër. Njeri gozhdës, tjetri patkoit...

Kristina mbeti për një çast. Një dhimbje e fortë e mundonte përbrënda. I digjnin sytë e faqet. I fërgëllonin flegrat e hundëve. Fytyra e saj u mvrejti e tëra, sikur mbi të ra një re e zezë.

— Ramiz, pse flet kështu, ti i di punët më mirë se unë, i di ligjet tona të rrepta...

Zëri i saj kësaj here që i lartë. Ai pa dashur uli kokën si të ishte fajtor.

— I di apo s'i di?

— I di... — belbëzoi ai.

— Po pse atëhere ma merr çdo gjë për keq dhe më mundon?

Ramizi ngriti kokën me një ngathësi të guditëshme. Më lehtë ishte për të tani t'i qëndronte plumbave të armikut, se fjalëve të saj. Ata i binin në zemër si copa akulli. Vështrimi i tij atë çast nuk arrinte tek ajo. Ai qëndronte aty si i mpirë, me fytyrë të çoroditur.

— Ndofta, — tha ai me zë të dridhur, — s'kam të drejtë të flas kështu, po mua ka kohë që s'më hiqet mëndja nga ty. As unë nuk di se çfarë dua...

Sytë e tij shikonin vetëm një njollë të zezë. Një mendim, që deri atëhere i rrinte struktur diku thellë në vetëdije, i doli në sipërfaqe.

— Dua të jemi shokë sa më të ngushtë, kup-ton? — tha me zë të lartë.

— Po ne jemi shokë të ngushtë...

Ai qeshi me zor, duke tundur kokën:

— Jemi dhe s'jemi. Si ta marrësh. Më parë më rastiste të të shihja rrallë, e lëre pastaj të rrija me ty. Kur të takoja, atëhere më shkante e

gjithë dita e gëzuar. Të më besosh, se edhe në përpjekje veja më zemër të ngrohtë. Nuk më hiqej mëndja nga ty. Kur kthehesha, më hipte një dëshirë të të thosha diçka. Po ti më rrije larg dhe për këtë nuk kishe faj. Kurse tashti ti je pranë meje, **jemi të dy vetëm, kupton...** dhe po të sillesha tjetërsoj, do të të gënjeja. Unë nuk dua të të gënjej, kupton, për gjakun e shokëve...

Ajo rrinte e brengosur. Buza e poshtme e lëshuar i skuqte si flakë lulekuqeje.

— Të besoj, po ti e di mirë se nuk është koha. Ne kemi **pushkën në dorë...**

Ramizi u ndez e mori zjarr rishtas:

— Po, e di, pushkët në dorë i kemi dhe po luftojmë, po derdhim gjak. Për këtë ne i kemi mohuar vetes shumë gjëra. Po kuptomë mirë... Nuk të kërkoj që për punë të dashurisë të lemë luftën, po...

— Ramiz, po dhe ti kuptomë, pse të luajmë me zjarrin? — e ndërpreu **përnjëherësh ajo**. — Të kemi durim. Lufta tashti po mbaron. Gjallë do të jemi dhe vetë do të vendosim për fatin tonë...

Atij iu varën këndet e buzëve. Papritur, ai iu afrua vajzës dhe duke zgjatur dorën e djathtë, i tha:

— Kristi, më thuaj një gjë, s'më mbetet hatri, pse ma shtyn kështu? Mos do ndonjë tjetër?

Ajo kujtoi se mori një shuplakë të dytë dhe fjalët i dolën mbyturazi:

— Unë? Për shpirtin e babait, për ideal, nuk të gënjej...

Sytë e tij atë çast vezullonin nga dyshimi.

— Po pse, s'është e thënë të më duash mua me doemos. Ka shokë të mirë plot në batalion...

Ajo sikur e mblodhi veten.

— Ku të shkon mëndja dhe ty... Thuaj tani që s'je i keq...

— Po i keq jam, ta thash qëparë...

— Do të ta them? — foli ajo si fëmijë që i vjen goja papritur.

Ai u drodh.

— Hë?

— Në rast se... jo, jo.

— Çfarë?

— Jo, jo, nuk e them...

— Pse nuk e thua?:

— Më vjen turp.

— Nga unë të vjen turp?

Ajo ngriti supet dhe u ngërdhesh.

Ramizi luftonte me heshtjen që të mos i humbiste filli i bisedës.

— Ma thuaj, tashti?

— Po ti e kupton...

— Unë nuk kuptoj asgjë. Jam bërë i trashë sot...

— Mos ma merr për keq?

— Jo!

— Mos ja thuaj njeriu?

— Jo, po folë...

Padurimi po i zinte frymën Ramizit.

— Atë që ke bërë ti për mua, nuk do ta harroj kurrë...

— Unë s'kam bërë asgjë...

Ajo nuk ja vuri veshin fjalëve të tij dhe vazhdoi:

— Pas këtyre që na ndodhën, ne u bëmë

shokë e shkuar shokëve.

Ai luhatej tashti në mes të habisë dhe zemërimit.

— Prapë nuk të kuptoj.

— Tcë, ç'më gjeti mua të shkretën!...

— Ç'do të thuash me të gjitha këto?

Ajo kafshoi gishtin tregues dhe tha e shqetësuar:

— Po ja, në rast se... unë do të zgjidhja, do të të zgjidhja ty...

Asaj iu duk sikur i rrëshqitën këto fjalë dhe jo sikur i shqiptoi.

— Mua?

— Po!

Atij i shkrepnin shkëndia sytë. Kristina përpiqej të tregohej e qetë. Vetëm një tik nervoz që i dridhej në fytyrë e tradhëtonte.

— Kristi, dua të fle mëndjen. Këtë rast nuk do ta kemi më. Nesër ndofta ikim që këndeje dhe në batalion s'do të bisedojmë dot kështu. Ma thuaj hapur, a lidhemi bashkë?

Ai e pati më lehtë ta thotë atë gjë që e mundonte me fjalën «lidhemi». Fjalët e tjera që përdoren në këso rastesh, druhesh t'i thoshte. Kujtonte se kështu do të kish më pakë keqkuptime.

Asaj i qe zhdukur tashti tërë gazi i parë. Buzët i rrinin të puthitura fort.

— Lidhemi, apo jo?

— Po si të them unë e shkreta?

Zemra e saj lëkundej nëpër dallgë.

— Thuaj atë që mendon vërtet...

U bë një heshtje e gjatë, pastaj ajo foli këulur:

— Lidhemi, Ramiz, po nuk e kemi mirë

kështu... Ç'do të thonë shokët po ta marrin vesh?

Atë çast dukej sikur dielli dhe retë loznin në fytyrën e partizanit. Aty hapej, aty mbyllej.

— Ne s'po bëjmë ndonjë gjë... Vetëm po japim fjalën...

Në zërin e Ramizit kumbonte një notë gëzimi të përmbajtur.

Ajo nuk i qëndronte dot vështrimit të tij.

— Po pse të nxitohemi?

Ai lëshoi një ofshamë të thellë dhe ja pat me një ton të prerë:

— Unë nuk pres. Këtë ta them me gjithë mend. Thuamë më mirë s'të dua se sa të luajmë me fjalë...

Vajza u hodh menjëherë:

— Ramiz, unë s'di të luaj me fjalë. Atë që mendoj ta them. Mos të të shkojë mendja për gjë tjetër... Ti...

Ajo desh të vazhdonte akoma, po një nyjë iu lidh në fyt. Ai u afrua dhe më dhe fytyrat e tyre sa nuk u takuan.

— Ne po luftojmë për një gjë të madhe, — tha me një ton madhor partizani i tronditur, — dhe dashuria jonë, ta dish, është një pjesë e saj. Pa Lëvizjen, ne nuk do të qemë njohur e nuk do të qemë lidhur kështu... Për ne, lufta qëndron mbi të gjitha...

Ramizi ndjente një shtytje të brëndëshme që t'i thoshte këto gjëra. S'ka gjë se ato që thoshte ishin të njohura për të dy.

— A më kupton tashti?

— Të kuptoj, — murmuriti ajo kokëulur, bërë e tëra lulëkuq.

— Ma thua me gjithë shpirt këtë?

— Po...

Ai e hetonte pa i shpëtuar asgjë.

— E si të të besoj për këtë?

— Ashtu si të besoj dhe unë!

— Si më beson ti?

Zemra e saj përpëlitej përbrënda si një zog në dorën e të zot.

— Ëë? — vazhdoi të pyesë ai

— Të besoj si vehten time... më shumë se vehten time...

— Dale ta shoh...

Ai i tha këto fjalë në mënyrë aq të vetvetishme, sa ajo ngriti përnjëherësh kokën e habitur.

— Çfarë të shohësh?

— Sytë?

Ajo u turpërua dhe uli kokën sërish.

— Kristi, ngrije kokën dhe vështrömë. Thonë që sytë janë dritaret e shpirtit. Ata nuk të gënjejnë. Ngriji, pra...

Dhe ajo i ngriti, sado me vonesë. Nuk i kish ndjerë ndonjëherë qepallat aq të rënda sa atë çast. Po kur i ngriti, vështrimi i saj i habitur dhe i përhumbur, u bë i qartë dhe mori fytyrë.

Atëhere vështrimet u zunë vendin fjalëve. Dhe në çaste të tilla, vështrimet në sytë e njeri tjetrit janë si xhame të pastër, përmes të cilave mund të shohësh edhe fundin e detit. Kurse fjalët në këso rastesh u ngjajnë pasqyrave që tregojnë vetëm sipërfaqen, por jo thellësinë. Ata vështronin në thellësi të njeri tjetrit dhe rrinin të nemitur, jashtë kohës dhe hapësirës. Për disa çaste koha mbeti në vënd dhe ata harruan krejtësisht ku ndodheshin. Befas Ramizi e shkëputi vështrimin prej saj dhe u kthye e tërhoqi armët

pranë vetes. Ajo e vështroi e habitur, pa kuptuar se ç'desh të bënte ai ashtu. Ramizi ja pat prapë me ton madhor:

— Kristi, le t'i shkëmbejmë armët për kujtim të fjalës që dhamë. Na ti automatikun tim. Unë po mbaj pushkën tënde.

Ajo zgjati dorën e shëndoshë dhe e mori. Për një çast mbetën të dy me armë në dorë dhe pastaj i vunë sikush pranë vetes.

Sipër çatisë atë kohë sapo binte mbrëmja. Po shuheshin dalngadalë zhurmat e ditës. Murgëtira hynte nga jashtë dhe e vishte hapsirën e tavanit në ngjyrë vjollcë. Qetësia sa vinte bëhej më e thellë. Zërat tani tingëllonin ëmbël e fuqishëm si muzikë. Kristinës i këndonte gazi përbrënda, po edhe diç e shqetësonte. Ramizin e kish hutuar lumturia. Ata mbanin duart shtrënguar dhe ndjenin dridhjet e njeri tjetrit. Jeta rridhte me të shpejtë nëpër dejet rinorë. Padashur u binte më qafë ndonjë ndjenjë tinzare. Po dashuria e tyre nuk i ngjante një dashurie të zakonshme. Ajo ishte larg nga ngasjet dhe lektisjet. Ajo ishte dashuri partizane. Prandaj Ramizi u ngrit dhe shkoi në vëndin e tij. Prandaj Kristina e mbështeti e qetë kokën mbi gjerdanin e fishekëve. Në mes tyre tani qëndronte errësira. Ajo i ndante, po s'i pengonte të merreshin vesh. Në atë tyl të zi, sytë e tyre shndrisnin si yje. Ata shihnin sytë e njeri tjetrit dhe ëndëritnin...

— Kristi, s'më flihet fare sontel

— As mua s'më flihet, Ramiz!

Kristinës i vënin pa reshtur mendime dhe dëshira të bukura.

— Sa qejf kam tani të marr pjesë në çliri-

min e qytetit tim! Si thua do ta kem këtë fat, Ramiz?

— Pse mos ta kesh...

— Do kërkoj vetë, po nuk më caktuan. Unë e njoh vëndin me pëllëmbë sidomos anën e Shkozës...

— Ja, të caktuan, ç'do të bësh?

— Si ç'do të bëj? Do të luftoj në ballë. Pse e pakët të duket të luftosh për çlirimin e qytetit tënd?... Veç të vijë ajo ditë! Më ka marrë malli edhe për gurët...

Ata tashti nuk kishin frikë nga heshtja.

— Si thua, do të jemi bashkë tërë jetën?

— Po, Kristi!

Ramizi donte që çasti të zgjatej pa mbarim. Luftonte dëshira e zjarrtë me kohën që ikte.

— Kot të pyes... Sonte dua të jem larg mendimev të liga...

— Po për çfarë mendon?

— Mendoj për kohën kur do të mbarojë lufta. Si thua ti, do dhe shumë të vijë?

— Do të vijë shpejt!

— Sa mirë! Ajo do të jetë një kohë e mrekullueshme. Po derdhet kaq gjak, kaq nëna janë veshur me të zeza, vëndi na u shkatërrua... Dhe s'ka si të ndodhë ndryshe. Unë kam besim për këtë. Po ti, Ramiz?

— Dhe unë, Kristi... Ajo kohë do të vijë pa tjetër edhe sikur të mos jemi ne...

— Unë them se do t'ja arrijmë. Po ti, Ramiz, si thua?

— Edhe unë kështu them, — iu përgjegj ai. — Heshtën një copë herë. Heshtja tani bënte

pjesë në bisedën e tyre. Pastaj Ramizi zuri të fliste për të ardhmen me fjalë të bukura.

Kristina, tek dëgjonte fjalët plot besim, mbyllte sytë dhe binte në ëndërimë. Nën qepallat e lëshuara asaj i bëhej një fantazi dritash e e ngjyrash, që i ngashërente shpirtin dhe i tralliste mendjen. I dilte përpara, përmes ngjyrave të ylberit, e ardhmja, jeta e saj dhe e Ramizit, ajo e shoqeve dhe e motrave, jeta e mbarë vëndit. E joshur dhe e nemitur nga këto ëndra e vegjime, vajza e re dridhej në një dremitje të ëmbël dhe në ato çaste ndjente se Ramizin e kish pranë...

Ndofta atë natë ata do ta gdhinin. Dashuria u kish dhënë fantazi, forcë, krah. Atyre s'u kish shkuar ndonjëherë ndërmend se në një natë mund të thuheshin aq fjalë të bukura, mund të thuheshin aq ëndra të zjarrta, mund të jepeshin aq premtime! Po dashuria i kish ndryshuar, i kish bërë njerëz të tjerë.

Ata disa herë i thanë «natën e mirë» njeri tjetrit dhe disa herë e harruan këtë. Mendja e tyre gjithnjë trapitëte larg. Po kur freskia e natës zuri të shtrëngoje dhe, Kristinën filloi ta mudojë lëmza, Ramizi u ngrit, e mbuloi mirë e i tha:

— Kristi, ti je lodhur. Më mirë të flemë. Nesër ndofta vijnë shokët dhe kemi rrugë për të bërë. Natën e mirë!

— Natën e mirë, Ramizi!

Po prapë ndenjën zgjuar sikush për veten e tij. Kristina kish vendosur të mos flinte gjithë natën. Harroi se ishte e plagosur. Dhe vërtet trupi i saj i sëmurë e i lodhur s'qëndroi dot. Atë shpejt

e zuri gjumi. Ramizi, si zakonisht, ndenji më gjatë. Ngeli vetëm me mendimet e tij. Hëna hyri në kornizën e dritares së çatisë dhe lëshoi dritën e zbetë. Ai rrinte në errësirë. Ajo flinte nën rrezet e praruara. Një gjemim i shurdhët e mbajti zgjuar partizanin gjer në të thyer të natës. Pastaj po ajo zhurmë e largët e nanuriti dhe e vuri në gjumë.

Katër

jeriu e ka veten në dorë sa është zgjuar. Po kur e merr gjumi, kalon në një botë tjetër dhe s'është më zot i vetes. Kështu ndodhi edhe me Kristinën natën e parë të dashurisë. Sapo e mori gjumi, mbeti përnjëherë vetëm. E vunë në mes ëndra të këqia. Iu sulën si grerza qortimet nga të gjitha anët dhe e cfilitën. Ajo lëvizte me mundim dhe rënkonte mbyturazi. Se si ngatërohet nganjëherë mëndja e njeriut në gjumë. Frika e ditës e ndjek dhe natën. Kjo frikë e fshehur diku në shpirtin e vajzës së re ja bëri mendimet lëmsh. Sa të kthjellta i kish ditën, iu turbulluan natën. Ç'kish dashur ajo shoqja e saj, Nurija, që i kish rënë më qafë në gjumë? Pse ta qortonte aq rëndë? Ç'faj kishte bërë ajo që e quajti dezertore? Kristina nuk kish tradhëtuar, nuk kish ikur nga lufta, nuk i kish hedhur armët... Ajo vetëm i kishte dhënë fjalën Ramizit.

Nurija e njihte Ramizin! Nuk kish bërë asgjë më tepër... Asgjë që ta qortonin dhe ta dënonin shokët. Pse atëhere i kishin rënë aq shumë në qafë?

Gjumi i doli shumë shpejt. Atëhere sapo agonin malet. Drita e ëmbël e mëngjezit sikur ja kthjelloi kokën partizanes. Mendimet e këqija iu zhdukën me hijet e natës. Sapo hapi sytë, vështrimi i saj i parë ra mbi Ramizin. Ai flinte aty pranë. Flinte në krah të saj, po vajzës iu duk se ishte larg. Afër ishin armët. Ato qëndronin në mes tyre, afër saj dhe afër tij njëkohësisht. Dhe ajo, tek i shihte ato hekurat që shkëlqenin e ndizeshin nën rrezet e dritës, i bëhej se një zjarr i pakapërxyeshëm e ndante atë nga Ramizi. Ai flinte i qetë, atje larg, përtej këtij zjarri, me një dukë aq të ëmbël në fytyrë, sikur po dëgjonte atë çast ndonjë muzikë të bukur! Çdo gjë i nënqeshte: balli, qepallat, buzët. Të ishte vërtetë aq i lumtur, sa nuk e përmbante dot gazin as në gjumë? Kristinës nuk i shkoi nëpër mend ky mendim. Një gjë tjetër mendonte atë çast. Mendonte diçka më të thjeshtë: desh ta zgjonte dhe, megjithatë i vinte keq... Ndofta ai kish ndenjtur natën pa gjumë. Ku ta dinte ajo! Po ai mëngjes i bukur pranverë e nxiste Kristinën dhe nuk e linte të qetë. Diçka e guduliste përbrënda. Drita e ditës së re i bëhej si një buzëqeshje e pafund që i zbriste në shpirt. Çdo gjë përqark në sytë e saj kish marrë ngjyrëntrandafili. Edhe tavani nuk ishte më për vajzën e re një shpellë ujqërish, po një fole zogjsh, ngritur sipër një peme të gjelbëruar, në mes një kopshti plot lule. E si mund të rrinte Kristina fillka ve-

tëm këtë mëngjez, mëngjezin e parë të dashurisë! Tashti ajo çuditej me veten e saj se si i kishte qëndruar ashtu dje atij. Ku i kish gjetur gjithë ato fjalë e tërë atë durim për ta kundërshtuar! Çuditej vërtet, se kjo ishte herë e parë që dashuronte. Ajo nuk e dinte se kjo ndodhë zakonisht në dashuri. Në fillim njeri pohon, tjetri mohon. Ata që duhen vërtet nuk bien menjëherë në ujdi. Njeri bindet më vonë se tjetri. Dhe i dyti gjithnjë vuan më pas që nuk e pohoi kur duhej. Ai përpiqet pastaj të fitojë kohën e humbur. Kohën e humbur donte të fitonte edhe Kristina. Ajo ishte tashti tjetër njeri. Ndjente që, brënda një nate, në veten e saj kish pësuar një përmbyse të mendimeve. Përmbyssa kish qenë e vështirë, me dhimbje, plot vuajtje. Kjo kish ardhur pas shumë luhatjesh, pas atyre ëndrave të liga, pas një nate të errët. Frikën, dyshimet, keqkuptimet e çdo gjë tjetër që e ndante nga Ramizi, i kish lënë pas. Dita e djeshme i dukej këtë mëngjez Kristinës si një horizont që përflakej e digjej atje përtej, ndërsa ajo largohej që andej dhe i afrohej një horizonti tjetër, zbukuruar me ngjyrat e ëmbla e delikate të agimit, një horizonti të purpurt që i premtonte një ditë të bukur! Sa më të qartë e shihte këtë horizont, aq më shumë ndjente se po i afrohej Ramizit. Po, po, Ramizit. Vështrimi i saj që kish marrë ngjyrat dhe dritën e agimit ja bënte vajzës djaloshin më të dashur dhe më të pashëm. Ai tashti s'ishte vetëm shoku i saj i luftës, ai partizani trim, studenti flokë kaçurel, siç e kish pandehur dikur, por edhe diçka tjetër, diçka më shumë, diçka që s'ja thosh dot vetes me fjalë.

Dhe këtë të fshehtë të madhe nuk e dinte asnjë në botë veç atij dhe asaj!

Papritur ajo ndjeu se një dritë e fortë vërshoi nga të gjitha anët. Dielli kish hyrë në tavan. Ajo nuk e vuiri re këtë, po e ndjeu. Ndjeu se dikush i gëzuar hyri aty. Pati ndjenjën e gjallë sikur erdhi një njeri i saj i shtrenjtë dhe e përqafoi, Oh, sa e lumtur ish Kristina! Dielli po gëzonte bashkë me të! Çfarë mëngjesi! Ky ishte një mëngjes magjistar. Sa kohë u bënë kështu që ajo gdhiehej me armën te koka, me mendjen të armiku, me shpresën te një ditë e madhe. Tërë këtë kohë, ajo nuk kish menduar asnjëherë për veten e saj — por për gjëra të tjera. Kurse këtë mëngjes, pa prituri e pa pandehur, pas kësaj kohe, ajo po mendonte për veten. Ndjeu se nuk qenkish vetëm luftëtare, po dhe vajzë e re që i buçiste gjaku nëpër dej, që i rrihte zemra në gjoks... Ndjeu se drita plot shkëlqim e atij mëngjesi po e zgjonte, po e ringjallte, po i ndillte dëshira dhe ëndra të tjera. Vajza e re po e jetonte me tërë fuqitë rininë e saj. Ajo po çelej, si kishin çelur petalet e atyre luleve atje përtej në fushë, plot ngjyra dhe aroma... Sa këq që një rini e tillë të çelë mbyllur në tavan, në mes ëndrash dhe plagësh, rrethuar nga armiku mizor!

Kristina nuk merrte më frymë aty në tavan. Drita e diellit që hynte nga baxha e çatisë, që shndruar para syve të saj në një mirazh të çuditshëm, që ja afronte të ardhmen — atë horizont të purpurt që i premtonte një ditë të bukur pa fund! Në këto çaste, ëndrat dhe vegimet, plot dritë e gaz, e kishin marrë me vete. Ajo flutu-

ronte drejt së ardhmes mbi flatrat e dëshirave të saj të zjarra...

«...Po qëndro, Kristinë!... Mjaft fluturove, motër. Ku shkon kështu? Harrove se je në prapavijat e armikut? Dëgjo se ç'po bëhet jashtë! Nuk e dëgjon?! Nuk ndjen uturimën që po vjen nga larg? Ah, e di. Nuk të lenë ta dëgjosh utërimën zhurmat e pranverës! Nuk të lenë ta dëgjosh me këngën e tyre. Të pengon fëshfërima e gjetheve të njoma. Të tërheqin zërat e natyrës së ringjallur!... Po nuk ka faj natyra që po lulëzon. As ti që po lulëzon këtu brënda. Jeta gjithnjë ka lulëzuar e do të lulëzojë! Po vdekja po vjen rrotull. E kupton ti këtë? E ndjen? Vdekja vjen pa pritur dhe pa u dukur. Ajo nuk ka asnjë trajtë — ti nuk e shquan dot! Po ngreje pak kokën. Vëre veshin mirë. E dëgjon atë zhurmë të shurdhët? Po ti mos u trëmb, mbaje veten. Mos i lerë ato ëndra dhe mendime të bukura të marrin arratinë. Mos e lerë të të iki gjithë ai gaz. Do të të duhen të gjitha këto. Pa mendime dhe pa gaz në shpirt nuk mund ta luftosh armikun... Ja, ai po sulet drejt jush... E dëgjon zhurmën? Nuk është zhurmë që vjen nga xhadeja kjo. Xhadeja është larg prej këtu. Dëgjoje mirë? Mos e merr për gjënim të qiellit. Qielli sot është i kthjellët, sikur të mos kish kurrë re mbi tokën...»

...Shoqe, dëgjoje mirë zhurmën — këtë zhurmë ugruzezë! Ti je partizane. Ti duhet ta dallosh armikun... Pse të mbeti fryma kështu? Pse t'u errësuan sytë? E dëgjoje më duket! Ja, ai është armiku... Ai po vjen drejt jush...

... Të shoh që sytë të vanë tek armët. Të

shoh që t'u rrudhë fytyra. Mos harro se ato ju presin juve. Mjaft qëndruan aty varur. Presin duart tuaja, presin syrin tuaj, presin zemrën tuaj! S'ka gjë që jeni të drobitur e të sakatosur. S'ka gjë që jeni fill vetëm në mes të fushës. I lini tashti ëndrat dhe plagët. Kapni armët!... Zgjoje shokun tënd! Mjaft fjeti... Ai nuk di se ç'bëhet përjashta. Zgjoje, mos u habit! Zgjoje, pra, ai është komandanti yt!...»

— Ramiz!

«Nuk thirret kështu në luftë, shoqe! Harrove ti? Thirr më fort! Ai nuk të dëgjoi. Mos u druaj. Mos të të vijë keq... Armiku po vjen... Ai nuk druhet. Atij nuk i vjen kurrë keq. Ai nuk ka zemër. E dëgjon? Është zhurma e luftës. Armiku po afrohet. Afroju dhe ti shokut tënd. Thirri!...»

— Ramiz!

«...Prapë nuk të dëgjoi. Prapë nuk e kreve detyrën si duhet. Jo kështu, shoqe. Lufta kërkon zemër të fortë. Kërkon mendje të kthjelltë. Kërkon shkathësi. Çasti është jeta. Po çasti mund të të sjellë dhe vdekjen. E di ti këtë? Afroju shpejt. Kape nga krahu. Tunde nga vëndi shokun. Jo, aq lehtë... Ah, shoqe... Mos harro se je partizane... Ashtu, fort!

— Ç'ke, Kristi?!

«... E sheh si u zgjua! Mësoje për tjetër herë. Po detyra jote s'ka mbaruar. Ai është akoma i përgjumur. Ai nuk kupton se ç'bëhet jashtë. Dhe ka të drejtë. Siç pate edhe ti të drejtë para pak çastesh. Është mëngjezi i parë i dashurisë. Po fashistët janë armiqt e dashurisë. Ju këtë e harruat. Nuk betë mirë, shoqe. Nuk bëre mirë as

ti, shok. Ti, si më i vjetër. Po megjithatë, s'ka gjë. Ju jeni partizanë. Ne ju besojmë. Ju besojmë se, edhe pas asaj që ndodhi, do të dini të luftoni.. . Ne jemi më ju.. .»

— Nuk e dëgjon zhurmën?

— Jo!

Ramizi fërkonte sytë dhe shtriqej pa u shqetësuar, sikur nuk po ndodhte asgjë përjashta.

— Si nuk e dëgjon? Më duket po vijnë.. .

— Kush? Cilët?

Ai mblodhi menjëherë veten dhe vuri veshin. Një zhurmë e fortë i gjëmoi në kokë, thua se dikush kish hapur një derë. Partizani u vurcos në fytyrë. Gjaku i buçiti në tëmbla. Ajo e vështronte e topitur:

— Ç'do bëjmë, Ramiz!

Ai nuk dinte si t'i përgjigjej. Ç'mund të thotë njeriu i sapozgjuar nga gjumi?! Ajo e kuptoi aty për aty se kish bërë një pyetje të nxituar dhe tha:

— Pa çou, e shih një herë!

Ramizi atëhere u përmënd. E përmëndën jo aq këto fjalë, se sa vështrimi i lënduar i syve të saj. U ngrit sakaq me vrull. Po harroi plagën e këmbës dhe kundër çdo gjëje u kthye prapa. Mbetën për një çast të dy. Ajo me duar të çuara drejt tij. Ai me trup të hepuar, gati në të rrëzuar. Nga dritarja e çatisë dielli vështronte si sy i çakarritur. Ai nuk priti t'i pëshojë dhimbja. Drejtoi trupin dhe nxori kokën mbi çati. Ajo e shikonte që poshtë dhe priste me ankth. Koha kish mbetur në vënd tashti. Ramizi sa u ngrit, u ul. Po për Kristinën ai ishte vonuar.

— E?

— Gjermanët!

Vajzës iu zmadhuan bebëzat e syve.

— Gjermanët?! Vërtet?!

— Po... Veç janë larg prej këndej...

Ai e detyronte veten të fliste i qetë, sado që përbrënda e therte një zemërim i mprehtë. Sytë i vetëtinin nga një shkëlqim i errët, si shkëlqim i ujit të pastër kur pasqyrohen mbi të retë e zeza. Përpiqej të rrinte larg vorbullës së mendimeve që i vërtiteshin nëpër kokë. Ai nuk donte kurrsesi ta lëshonte veten. Luftëtarit në këso çaste nuk i duhet të filozofojë. Mendimi duhet të jetë i qartë, i prerë dhe sa më praktik. Ky mendim i prin luftëtarët në aksion.

Kristina e pyeti rishtas:

— Janë shumë larg?

— Po, janë përtej në fshat!

Ajo e vështronte me ngulm dhe nuk e linte t'i shpëtonte asnjë lëvizje e tij. Ai mori automatikun varur. E përsuall disa herë nëpër duar dhe me mëndjen gjetkë tha:

— Kanë ardhur me maqina.

Ajo e kuptoi se ai po ja thoshte të vërtetën pak nga pak dhe nuk iu durua:

— Mos vijnë gjë këtu?

Koka e saj ziente tani nga pikëpyetje të panumurta.

— Nuk e besoj...

Vajza u mundua të hetojë sytë e Ramizit:

— Po sikur të vijnë?

Ai u mundua të buzëqeshë.

— Mos u bëj budallaqe... Po të vijnë ja ku i kemi... — dhe i tregoi me dorë armët.

Kristina nuk tha më asnjë fjalë. Uli kokën dhe mbeti ashtu për disa çaste, sikur e goditi

njeri në zverk. Ai e vuri re këtë dhe u hutua një hop. Nuk dinte kë të qetësonte më parë, veten, apo atë? Edhe atë e kish zënë frika dhe hutimi i befasisë. Ç'të bënte? Gjermanët mund të vinin aty. Po asaj duhej t'i thosh se nuk do vinin. Nuk kish asnjë arsye të vinin deri aty. Kurse arësye kishte plot! Kish frikë se do ta tradhëtonte zëri. Një heshtje që peshon pa mëshirë mbi zemër, u shtri në mes tyre. Ai përpiquej të fitonte kohë për të mbledhur forcat. Ajo luftonte të shpërndante mjegullën që i ngjante se e kish mbështjellë tërë qënien e saj.

Papritur, ai, tha:

— Ata do të jenë me siguri në kalim... Ndoshta shkojnë për në Brezhdan. Këndeje nga ne është rrugë e keqe...

— Po plaka ç'na u bë? — pyeti Krístina gjysmë e ndruajtur.

— E ç'të bënte plaka. Ajo, ose ka shkuar te shokët për të kryer porosinë tonë ose e kanë zënë gjermanët në befasi...

Ajo ngriti kokën. Ai ngriti zërin.

— Ti e kupton se për të ikur, s'ikim dot... Do të qëndrojmë këtu... Si thua?

— Po, Ramiz!

Zemra e tij atë çast e kapi menjëherë dritërimën e fjalëve të saj. Ngado që ta kthente, ai s'ishte në gjëndje ta qetësonte shoqen e tij. Vajza rrotullonte gërshetat nëpër gishtat e dorës. Vështrimi i saj aq i qartë, ishte shndërruar tani për Ramizin në një gjëzë të vështirë. Nuk kuptonte se ç'donin të thoshnin ata sy? Shkëlqimi i tyre i qelqët jepte vezullime të tilla, që partizani

nuk arrinte t'i shquante. Nuk dinte çfarë emri t'u vinte. Ç'ishte ai shkëlqim? Dashuri apo urrej-tje, guxim apo frikë, apo të tëra të mbledhura tok? Një gjë kuptoi qartë partizani atë çast: nga ata sy njeriu mund të ndizet dhe ta djegë armikun! Sakaq kraharori i saj ngrihej dhe ulej me vrull. Ai e sodiste dhe ndërkohë përpigjej t'i bënëte ballë rrymës së furishme të mendimeve që e kish vënë në mes.

— Kristi, ç'ke kështu?

— Asgjë nuk kam...

— Më duke e mërzhitur...

— E pse të jem e mërzhitur?...

— Po pse rri kështu atëhere, sikur të janë mbytur gjemitë?

Ajo nuk u përgjegj, po ngriti supet.

— Ata nuk e besoj të vinë deri këtu... — foli Ramizi — Po edhe në ardhshin, nuk do t'u shkojë mëndja se mund të jenë fshehur njerëz në tavan. — Heshti dhe pastaj shtoi: — Apo nuk më beson?

Ajo tha nëpër dhëmbë:

— Për mua mjafton që jam me ty...

Pa dashur vështrimet e tyre u takuan. Ata nuk dinin tani t'i ulnin qepallat. Hetonin mendimet në sytë e njeri tjetrit dhe merreshin vesh... Kështu në heshtje, ata vendosën për fatin e përbashkët...

Pas kësaj, Ramizi e ndjeu veten të përtërrë. Koha nuk priste më. Ai u ngrit sërish në këmbë. Qëndroi një copë herë me kokë mbi çati. Po Kristina kësaj radhe priti. Priti në heshtje. Zemra i përpëlitej në gjoks. Ajo e kish detyrë

të priste. Siç e kish për detyrë dhe ai të vëzhgoonte. Ata i kishin ndarë që tani detyrat.

Ramizi futi kokën brënda, duke mbajtur dorën në ballë. Ajo e vuri re fytyrën e tij të prisur. Ngelën kështu të nemitur. Ai kërciste dhëmbët. Ajo nuk guxonte të pyeste. Befas ai çorri heshtjen.

— Po djegin fshatin... — pëshpëriti nëpër dhëmbë dhe pastaj thirri me zemërim: — Të poshtrit!

Kristina klithi:

— Po e djegin?!

Ajo pyeti, po s'priti përgjigje. Fjalët e Ramizit i gjëmuan në vesh si mandatë. Iu duk sikur vdekja foli me gjuhën e saj mizore. Partizani nuk e la vajzën ta pushtonin mendimet ogurzeze. Zëri i tij i fortë e i prerë e solli atë në vete:

— Ti e kupton situatën, Kristi! Më mirë një vdekje me nder, se sa në duar të tyre.

Lëvizjet e Ramizit tani u bënë më të gjalla. Ajo e ndiqte me një vështrim guximplot, tundte kokën dhe pëshpëriste me zë të dredhur:

— Po, Ramiz, po...

Partizani rrinte para saj, i thithur në mendime, me grushte mbledhur dhe me vetullat rënduar mbi sy. Ajo e shikonte e nemitur, ndër-sa zemra i rekëtinte me forcë.

Ai ishte komandanti i saj. Atij i përkiste të vendoste për fatin e të dyve tani që rreziku ish afruar aq shumë. Ai kafshonte një fije kashtë dhe e sillte nëpër buzë. Ajo dëgjonte kërkëllitjen e dhëmbëve të tij. Pás kësaj pauze të rëndë, ai tha:

— Duhet të përgatitemi me kohë, sidoqë

të vijë puna. Ti mos lëviz nga vëndi. Çdo gjë do ta bëj vetë...

Ramizi mori armët, Kristinës iu përqeth trupi. Ai i vendosi ato në mes saj dhe vetes. Pastaj i kontrollloi dhe i mbushi me fishekë.

— Bombat po i mbaj unë...

Ajo desh t'i thosh diçka, po fjalët i humbën në gojë.

— Të caktojme dhe vëndet, — shtoi ai dhe me sy të rrudhur zuri të vështrojë përqark. Pas pak, partizani u zvarrit këmbadoras dhe vajti qëndroi në fund të tavanit. Atje, me qytën e pushkës, hapi një dritare të vogël që shihte në oborr dhe vendosi automatikun.

— Ja, ky është pozicioni yt, Kristi!

Ajo nuk e pa fare vëndin që i tregoi ai me dorë. Sytë e saj i qenë ngulur fytyrës së tij të djersitur e të hequr, me kaçurela të rëna mbi ballë. Gjithë ato lëvizje atë e kishin lodhur. Po ai u zvarris prapë dhe vajti hapi një dritare tjetër nga kreu i tavanit. Kjo binte afër dritares së çatisë. Aty vuri pushkën dhe dy bombat. Pastaj u kthye dhe, me trup të rënduar, filloi të zvarriset brinjas, me dorën dhe këmbën e shëndoshë. Kur arriti në vëndin e tij, desh të ngrihej ndenjtur. Po nuk mundi dot. Forcat përnjëherësh e lëshuan. Ai u platit i tëri përtokë, ndërsa koka iu mbështetë në prehërin e saj. Ajo i vuri dorën në ballë dhe i fshiu djersët. Ai merрте frymë rëndë. Ajo zuri t'i ledhatonte flokët. Ai, me sy të pulitur, tha:

— Po tashti, Kristi, të vjen çudi që je në tavan?

— Pse më pyet kështu?

Zëri i saj kumbonte i përmallshëm.

— Të pyes, se pardje se si të vinte. Ndofta s'të vinte mirë që ishe vetëm me një shok. Pate merak për pozicionin... Ja, edhe tavani u kthye në...

Po ajo nuk e la të vazhdojë. I vuri dorën tek buzët dhe i pëshpëriti gati në vesh:

— Ramiz... Khani im, mos kështu...

Buzët e tij prekën dorën e saj. Ai s'ishte në gjëndje tashti as të belbëzonte. Ngelën kështu një çast vetëtim. Pastaj ai i kapi dorën. Në fillim ja shtërngoi lehtë. E bëri këtë me frikë në zemër. Ndofta ajo kundërshtonte. Po ajo nuk kundërshtoi. I dridheshin vetëm gjymtyrët e trupit.

Ai mbante kokën mbështetur në prehërin e saj dhe e vështronte që posht. Fytyra e vajzës ishte trandafiluar. Sytë i qenë mbyllur si me një shirit të zi. Ajo nuk e shikonte. Atëhere ai ja mori dorën dhe ja puthi. Ishte dora e saj! Ajo dorë magjistare sikur e ngriti që aty partizanin dhe e çoi në një botë tjetër, larg rrezikut, larg këtij tavani, larg armikut që po i vinte zjarrin fshatit. Veç kjo që punë çastesh, sepse Ramizi, si njeri i detyrës, u shkëput shpejt që andej dhe u kthye në tavan. Ai gjeti aq forca në vetvete, sa të thotë buzagaz:

— Kristi, mos gabova gjë për së dyti?

Ai priti që ajo t'i thotë fjalë, po i ranë lotë. Lotët e saj të nxehtë ranë nga qepallat dhe rigran nëpër fytyrën e tij. Me kokën lart dhe gjoksin e gufmuar, ajo qëndronte përmbi të, si një bust i gjallë. Ramizi rrinte zemërlënduar, tek ndjente dënesat e saj që mbyteshin në kraharor.

Uturima vinte valë valë. Ah, ajo zhurmë

ugurzezë! Po ata tashti nuk ja vinin veshin. Dashuria e tyre s'e përfillte vdekjen.

— Pse nuk flet, Kristi, apo do kesh kohë të flasësh?

Vajza papritur u këput në mes dhe ra me gjoks sipër tij:

— Ramiz, si u bë kështu?!

Në zërin e partizanes drithëronin lotët.

Atë kohë ai ndjeu buzët e saj mbi buzët e tij, ndjeu frymën e saj të ngrohtë, lotët e njelmë gërshetat e saj dhe kurmi i fërgëllloi... Zgjatë duart prapa dhe e rroku në qafë duke i pëshpëritur:

— Jo me lotë, Kristi, jo... Nuk bën!

Pastaj u ngrit ndenjtur dhe mbështeti vajzën në gjoks. Ajo rrinte shtrënguar pas tij si fëmijë që kërkon mbrojtje. Duart e tij ishin ngjitur pas kurrizit të saj. Sytë e partizanit ishin një det në stuhi. Fytyra e tij ishte e skuqur, e lagur nga lotët e sajë, e tendosur. Ai rrinte si i hutuar dhe i habitur. E ç'mund të bënte ai? Me cilindo ashtu do të ndodhte. Ishte hera e parë që mbante në gjoks një vajzë, që e rrokte, që e puthte në buzë dhe i përkëdhelte flokët, që dëgjonte aq afër rekëtimën e zemrës dhe ndjente gufimin e krahërorit të saj, si të krahërorit të tij.

Ajo e puthte lehtë e me druajtje, si vajzë e vogël, dhe pëshpëriste përmes lotëve:

— Si u bë kështu, Ramiz!

Ai nuk përgjigjej, po merrte frymë thellë që të mbyste mallëngjimin dhe i fshinte lotët lehtëazi me shputën e dorës.

Pas pak ajo sikur u qetësua dhe tha:

— Ti ikë, Ramiz, shpëto... Mua s'më vjen
hiç keq... Lemë të vdes për të dy!

Partizani përnjëherë u mvrejt dhe u drodh
i tëri:

— Ne o rrojmë, o vdesim të dy... Ç'thua
kështu?

Atë e mbyti prapë mallëngjimi.

— Ti duhet të rrosh, Ramiz... dhe t'ua çosh
ëndrat tona shokëve.

— Po ti të vdesësh? — thirri ai i zemëruar,
ndërsa ajo s'ja vuri re.

— S'ka gjë, unë le të vdes... Ti u duhesh
më shumë shokëve... Unë jam partizane e re...

Fjalët e tjera iu mbytnë në gjoks.

Ai desh ta kundërshtonte prapë, po diçka iu
lidh në grykë. Atëhere heshtën një copë herë.
Dëgjoheshin vetëm dënesat e saj dhe ajo zhur-
ma e shurdhët...

— Ramiz, — tha ajo me sytë e mbërthyer
në fytyrën e tij, — mos m'i merr për keq ato
fjalë që të thashë dje... Unë gjithnjë të kam
dashur... Besomë, Ramiz.

— Të besoj, Kristi, — pëshpëriti ai.

— Ti më pëlqeve sapo të pashë... Më duke-
she i mirë, i mirë, sa s'ka më. Po ku dija unë e
shkretë nga këto gjëra... Vdekjen e mendoja,
këtë gjë s'e mendoja...

Partizanit i dhimbte gjoksi, sikur ja shtër-
ngonte pa mëshirë një darë e padukshme. Ai
i përmbante lotët sado që sytë i kish të rrëmbu-
shur. Po fjalët e saj ja çfilitën zemrën:

— Ne i lamë të gjitha kur të mbarojë lufta...
— zëri i vajzës sa vinte dobësohej, — po mirë
thoshe ti... nuk i dihet... dhe vërtet...

Lotët i erdhën sërishmi dhe nuk e lanë te mbarojë. Spazmi i të qarit e bënte vajzën të dridhej si purtekë. Krahët iu varën si të këputur.

— Unë t'i thosha kot ato fjalë, Kristi... Kot fare...

Djaloshit iu kopsitën pa dashur lotë dhe i rrëshqitën tatëpjetë. Ajo vuri re se atij i shndritën mollëzat e reshkura, mustaqet, mjekra e zezë. Ai e ndjeu këtë dhe i sëmboi menjëherë në zemër. Po nuk e fshehu fytyrën dhe nuk i erdhi turp nga Kristina. Ai tani dashuronte dhe urrente me të gjitha forcat. Këto ishin lotët e tij të parë dhe të fundit të dashurisë e të urrejtjes. Zemra e tij e ndezur flakë mund të fliste tani vetëm përmes lotëve. Fjala s'kishte fuqi...

Ata qëndruan kështu një copë herë përballë njeri tjetrit, me fytyrë të çoroditur, me sy të përлотur, me flokë të shprishur, me buzë të hapura! Vështroheshin dhe sytë u shkrepëtinin. Pastaj ata përqafoheshin, përqafoheshin aq sa mund të përqafohen dy njerëz të dashuruar për herë të parë dhe të fundit. Në atë çast ata harronin cdo gjë. Harronin vdekjen, zhurmën mizore, plagët, ëndrat... Ky ishte një çast i shpejtë e i zjarrtë, si drita e yjeve të këputur në një natë pranvere. Ky çast mbante gjithë dëshirat e një rinije që sapo lulëzonte...

Po zhurma atje jashtë gjithnjë vazhdonte. Zërat e natyrës kishin heshtur. Nuk dëgjoheshin as zogjtë, as pemët, as njerëzit, asgjë. Dëgjohej vetëm ajo zhurma shurdhuese... Dhe ata akoma nuk ishin shkëputur nga njeri tjetri...

— Kristi, ndahemi tashti!

Ramizi u mat të shkëputej, lëvizi pak nga vëndi. Hoqi duart prej saj dhe i mbështeti për tokë. Fytyra i mori atë pamje që merr njeriu kur zgjohet nga një ëndër e frikëshme. Partizania rrinte si e mpirë, me bebëza të rritura. Ajo nuk dinte të shkëputej. Po armiku kish ardhur afër. Shquhej zhurma e makinave, dëgjoheshin mbyturazi zërat, hapat... Dhe ata akoma nuk ishin ndarë.

— Po vijnë, Kristi!

Ajo nuk u besonte veshëve të saj:

— Ashtu?!

— Nuk i dëgjon?

Në të vërtetë vajza nuk dëgjonte. Ajo mbështillej pas gjoksit të tij dhe e puthte ku mundte. Ai përpigej ta largonte me kujdes, duke i pëshpëritur me zë të dridhur:

— Mjaft, Kristi, mjaft.

Zhurma gjëmonte me të madhe përjashta dhe atyre u dukej sikur e gjithë toka ulurinte. Ishte një ulurimë e tmershme kjo. Natyra që pak kohë më parë këndonte, tani ngjante sikur po përmbysesj. Gjëmonte tavani dhe veshët e tyre shungullonin dhe bucisnin.

Ata u shkëputën një herë nga njeri tjetri dhe u bashkuan prapë. Prapë u ndanë dhe rishtaz u bashkuan. Vështronin shoqi shoqin në dritën e syve rrokeshin me të dy duart ku mundnin, putheshin me vrull e zjarr... Një dhimbje e thellë pulitej në fytyrat e tyre. Këtë e tregonin sytë e përskuqur, buzët e lëshuara, balli i rrudhur, mjekra që u dridhej. Ata tani nuk i ndjenin plagët në trup. Zemra u pikonte gjak!

— Mjaft, erdhën!

Zëri i tij kumbol fort. Ai buçiti në veshët e saj si urdhër. Ata përnjëherësh u shkëputën. Ajo forcë e pushtetëshme që i bashkonte, ajo edhe i ndau tani. Ngelën kështu të ndarë, si shqiponja me krah të këputura. Dëgjohej zhaurima e maqinave që ngjitnin të përpjetën. Dhe këtë e dallojnë mirë, si Ramizi dhe Kristina. Tani ishin të ndarë!

Zhurma vinte valë valë. Trarët e tavanit dridheshin. Dridhej edhe një zog që kish hyrë aty e tuiitej në një qoshe. Po asnjëri nga ata nuk dridhej. As ai, as ajo. Ramizi mbante vesh, i tendosur, i tëri. Sytë i shndrisnin si teh thike. Shikimi i partizanit ishte ngarkuar me urrejtje. Kristina rrinte përballë tij, me nofulla të shtërnguara dhe gërsheta të shpleksura. Ajo nuk përlolej tani. Partizania priste vetëm urdhëra! Ai dukej sikur nuk përfillte asgjë. Asnjë hije nuk e errësonte fytyrën e tij. Dhe kjo i jepte zemër Kristinës. Ajo nuk i trëmbej më asaj zhurme që uturinte jashtë. Nuk ja kishte frikën armikut duke qenë pranë Ramizit... Këtë zhurmë e kish dëgjuar një herë. Këtë armik e kish parë një herë. Pardje e kish pritur me gjithë batalionin. Tani po e priste së bashku me Ramizin. Ramizi ishte komandanti. Ajo ishte partizania. Detyrat qenë ndarë.

— Kristi, shko atje!

Oh, sa shpejt kishte ndryshuar Ramizi! Ai ballë i rrudhur, ato qepalla të rënduara, zëri i rreptë dhe fjalët e kursyerë, sikur e lënduan keq vajzën e gjorë. Ajo harroi se prej atij çasti, ai ishte komandanti i saj. Kjo i pëlqente. Gjithnjë i kish pëlqyer ta komandonte Ramizi. Po pse i

rrinte kaq larg? Pse nuk ndihej përzemërsia e tij e zakonshme?

Ajo u mat ta përqafonte, po nuk arriti dot. Ai nuk u afrua. I zgjati vetëm dorën dhe ja lëshoi shpejt. Asaj i mbeti krahu i nderë. Ai prapë urdhëroi:

— Zërë vëndin, Kristi!

Partizania u përmënd atëherë kur ndjeu se i lëvizën gjymtyrët. Ai atëhere i kish kthyer kurrizin. Megjithatë, ata u zvarritën pothuaj në një kohë, po në drejtime të kundërta. U vendosën nëpër pozicione dhe rregulluan armët. Zhurma e maqinave kish pushuar. Tani dëgjoheshin zërat e armiqve. Tavani u mbush me thirjet, me urdhërat dhe sharjet e-të huajve. Zërat e tyre vinin në tavan si klithma korbash. Partizanët rrinin të heshtur nëpër vëndet dhe përgjonin. Ata e shihnin armikun të gjallë, përmes vrimeve të çatisë. Ramizi priste çastin e volitshëm për të hapur zjarr:

— I sheh, Kristi? — pëshpëriti ai, duke i mbajtur sytë jashtë.

— I shoh. . .

Dhe, vërtet, ajo e shihte tani armikun, por pa dylibi, e shihte ashtu siç ishte, me sytë e saj. Dhe për çudi, nuk e kapi ajo frikë që e kish kapur dy ditë më parë. Ndjente se frikën e kish mposhtur kësaj here.

— Kujdes! Drejtoje tytën anëj nga ka më shumë gjermanë. . . Prit urdhër.

Ai për herë të parë ktheu kokën. Ajo buzëqeshi. Po komandanti s'u përgjegj. Dëgjuan që u ndezën maqinat. Zhurma shungulloi sërish

përqark. Ajo vështroi Ramizin. Një rreze shprese i xixëlloi në sy.

— Mos po ikin?

Këto fjalë partizania i tha si një fjalë të vetme. Fryma i mbeti fare.

Po Ramizi nuk u ndjé. As kokën s'e ktheu. Ajo pandehu se nuk e dëgjoi.

— Ramiz!

Ai ktheu kokën, po nuk foli. Vështrimi i tij ish i hakërritur. Kristinës i theri përnjëherë në zemër. I dogjën sytë. Nuk i pëlqeu fytyra e tij e prishur. Ai diçka i fshihte.

— Ç'ke, Ramiz?

— Asgjë s'kam...

— Mos po vijnë gjë sipër?...

— Jo!

U dëgjua një maqinë që u nis. Partizanes i xixëlluan rishtas sytë dhe pëshpëriti me të shpejtë:

— Më duket, po ikin...

— Po... po ikin...

Fjalët e tij mezi erdhën në veshët e saj. Ajo vuri re që ai kafshonte kyçet e gishtërinjve. Prapë i fshihte diçka.

— Ramiz!

— Pa prituri zëri i tij buçiti:

— Shtrëngoje armën mirë, Kristi! Drejtoje andej.

Ajo u zbraps sikur e shtyu një erë e fortë. Partizania deshi të shpiegohet. Desh ta pyesë. Po nuk qe nëvoja. Ajo e kuptoi vetë. Pa fjolla tymi nëpër tavan. Pas atyre erdhi një shtullungë e madhe. Asaj iu errësuan sytë. Çdo gjë ishte e qartë tani. Mbështeti kokën tek një tra dhe shtrë-

ngoi armën në duar. Një dhëmbje e tmershme ja përshkoi trupin. Jeta po jepte grahmën e fundit duke qenë ajo gjallë.

Maqinat u ndezën të gjitha. Shungulloi sërisht zhurma e parë. Ajo ndjeu që Ramizi po ngrihej në këmbë. Pastaj dëgjoi qartë fjalët e tij:

— Kristi, m'i bëj hallall të gjitha... Mos të të vijë keq që po e bëjmë dasmën tonë këtu. Ne partizanëve kjo dasmë na ka hije. Le të vdesim kështu... Ne vdesim për një ideal... Vdekje fashizmit, Kristi!

Kaq tha ai. Më shumë nuk mundi të thotë. Këto ishin fjalët e tij të fundit, të shqiptuara në ah të vdekjes. Fjalë që kishin një tingull të çuditshëm. Fjalë burrërore e të dhimbshme.

Ajo ngriti kokën të shohë, po tymi kish mbushur tani gjithë tavanin. Me sy të picërruar dhe me zë të dridhur, ajo tha:

— Ramiz, pranë teje nuk e kam frikë vdekjen... Besomë... Nuk më vjen keq për vete. Më dhimset shumë nëna. Më duket sikur ja punova kështu... Të mora më qafë dhe ty, Ramiz. Liri Popullit!...

Tymi i zi dhe gjuhët e flakës nuk e lanë partizanen ta shihte shokun e saj për të fundit herë. Dritarja mbi çati nuk lëshonte më dritë. Ajo e kuptoi se tani kish ardhur koha. Ndjeu që ai qe çuar në këmbë.

— Zjarr! — jehoi zëri i Ramizit.

Jashtë gjëmoi një bombë. Brënda u dëgjua tringëllimi i armëve. Pastaj një batare e tmershme. Toka u lëkund... Kështu filloi epopeja e dy partizanëve...

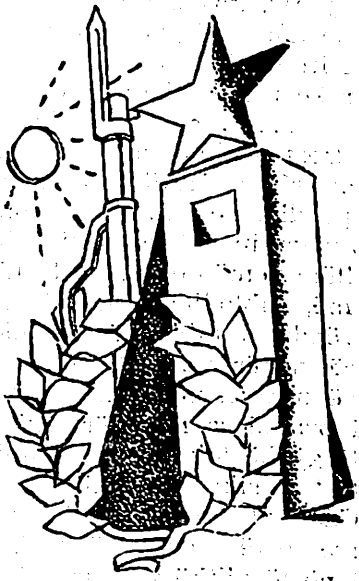
...në mënyrë të shpejtë...
 ...në mënyrë të shpejtë...
 ...në mënyrë të shpejtë...
 ...në mënyrë të shpejtë...
 ...në mënyrë të shpejtë...
 ...në mënyrë të shpejtë...

Në vënd të epilogut

Armiqtë nuk arritën t'ja shohin fytyrën Kristinës dhe Ramizit. Nuk i la zjarri i rrufeshëm që binte nga ajlart. U hutuan dhe u lemerisën nga thirrjet plot buçim. Armët u mbetën në dorë. Nuk dinin ç'të bënin. Partizanët qëllonin pa reshtur.

Kur fashistët e morën vetën, zjarri partizan heshti. Atë kohë luftëtarëve të lirisë po u merrte kurmi flakë!

Të nesërmen, batalioni zbriti në fshat. Shokët shkuan tek shkolla dhe kërkuan gjurmat e tyre. Po, gjurmat e tyre, të paktën ato, se ata vetë nuk ishin më. Nuk jetonte më as Kristina, as Ramizi! Gjurmat e betejës dukeshin kudo. Gërmadhat nxirrni akoma tym. Pemëve përçark u qenë thyer krahët nga plumbat. Partizanët vësh-

tronin të nemitur dhe shtrengonin dhëmbët. Frynte një erë e hollë, erë maji, trazuar me aromën e luleve dhe tymin e zjarrit të fashitur. Lartë, në qiellin e rimtë, fluturonin me vrull dallandyshtet. Përçark gjethet e blera fëshfërinin. Nga larg vinin zërat e natyrës, së ringjallur. Dukej se pranvera premtonte atë vit gëzime dhe shpresa të mëdha!

Partizanët, para se të largoheshin, u ulën në gjunjë, kokëzbuluar, me armët shtërnguar dhe u përfalën përpara kujtimit të shokëve të tyre. Si gjithmonë, ata bën përhëndetjen e fundit luftarake me një batore të fortë:

... Kanë kaluar kaq vjet që prej asaj kohe. Brezi që lindi atë pranverë, sot është versnik me Kristinën dhe Ramizin. Koha ka bërë të sajën: po dhe ne kemi bërë tonën. Pasi çuam në vënd amanetin e tyre, pasi dëbuam armiqtë dhe mbollëm pemën e madhe të Lirisë, puna e parë që bëmë, mblodhëm shokët tanë të rënë anekënd vëndit. I mblodhëm ngado që ishin të shpërndarë, nëpër male dhe fusha, buzë rrugëve dhe pranë ujrave, nëpër pyje dhe lugina. I ngritëm dhe i prumë sa më afër shtëpive tona! I mblodhëm të gjithë tok, i vumë pranë e pranë, përkrah njeri tjetrit, sikundër ishin dikur në ditët e stuhishme. Çdo qytet e fshat sot tek ne ka varret e tij. Varret e të rënëve në luftë për liri. Po në to nuk janë të gjithë sa u vranë. Një pjesë e tyre mungojnë. Disa humbën honeve të luftës, disa i murrën me vete lumenjtë e egër, disa u kalbën nën dëborë, disa u dogjën në zjarret e betejave. U zhdukën papritur, u ndanë njëherë e përgjithmonë prej nesh. Këtë fat patën Perlati dhe Liria.

këtë pësuan edhe Kristina me Ramizin. Ata u dogjën të gjallë dhe nuk lanë asgjë pas, veç kujtimin në zemrën e nënës, në sytë e shokëve, në fatin e Shqipërisë. Ky kujtim i pavdekur krijoi heronjtë e këtij tregimi.

Ndoshta, lexuesi i këtyre rradhëve, kërkon të dijë se cilët qenë heronjtë e gjallë. Kush ishin Kristina dhe Ramizi? Vërtet jetuan dhe vdiqën ashtu?

Po ç'rëndësi ka kjo! Sa djem e vajza dhanë jetën e tyre në lulen e rinisë për çeshtjen tonë! A nuk ishin ata versnikë me Kristinën dhe Ramizin? A nuk u ngjajnë atyre?

Të gjithë këta ishin shokët tanë. Dhe tashti nuk janë më.

Kishin një emër. Dhe tashti nuk janë më.

Kishin një nënë. Dhe tashti nuk janë më.

Dashuronin dikë si të gjithë. Dhe tashti nuk janë më.

Urrenin si urrejmë ne. Dhe tashti nuk janë më.

Të gjithë këta ishin shokët tanë.

Në emër të tyre folën Kristina dhe Ramizi në faqet e këtij tregimi.

Tiranë, maj — 1962 — 1963.